

ნინო სიმონიშვილი

**ისტორიას, კოლექციონერებს, მეცნიერებასა და პოლიტიკას შორის:
შუა საუკუნეების ქართული სახარების ყდის იდენტიფიკაციისათვის
საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო
მუზეუმის ფოტოარქივიდან***

საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ფონდებში დაცული დოკუმენტებიდან მინის ფოტონეგატივების კოლექცია მნიშვნელოვანი სამეცნიერო რესურსია მკვლევართათვის როგორც ქრისტიანული და ისლამური კულტურული მემკვიდრეობის შემდგომი კვლევისათვის, ასევე მსოფლიოს მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებში საქართველოდან სხვადასხვა დროს მოხვედრილი ხელოვნების ნიმუშების იდენტიფიკაციისა და მათი შემდგომი ისტორიის დადგენისათვის. ასეთი მაგალითია მუზეუმის არქივის ერთ-ერთი ფოტო და მასზე აღბეჭდილი ობიექტი, რომელიც, დართული წარწერის მიხედვით, ხახულის სახარების ყდად არის იდენტიფიცირებული (სურ. 1).¹ ფოტოზე, ტახტზე დაბრძანებული, ორანტის ჟესტით ხელაპყრობილი ღვთისმშობელია გამოსახული, ტახტს უკან მდგომ მთავარანგელოზთა ორ ფიგურასთან ერთად. მუზეუმის დიგიტალურ არქივში ეს ფოტო, ნუმერაციის მიხედვით, ერთ ჯგუფად არის გაერთიანებული რამდენიმე ფოტოსთან ერთად, რომლებზეც აღბეჭდილია ხახულის კარედის ფრაგმენტები, მცირე ზომის მინაწერებისა და დეკორატიული მოტივების გამოსახულებით. საარქივო მასალის მიხედვით, ეს ფოტოები 1910-იან წლებშია შესული

* ავტორის მიერ ეს კვლევა განხორციელდა საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის სამეცნიერო პროექტის: „კოლონიალური მუზეუმიდან ნაციონალურ მუზეუმამდე“ (შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის გრანტი: FR/409/2-150/14) ფარგლებში.

¹ მუზეუმის საინვენტარო ნომერია: საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმი (ხგდ) 4/158.

ჯერ კავკასიის კუსტარული კომიტეტის მუზეუმის ბიბლიოთეკაში, შემდეგ კი ამ კომიტეტის ბაზაზე, 1913 დაარსებული საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმის ფონდებში.² ფოტოებს დ. ერმაკოვის შტამპი აქვს, რაც მიუთითებს, რომ ისინი მის საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ ჩასმულია ა. როინაშვილის ჩარჩოებში და, როგორც ჩანს, ამ უკანასკნელის მიერ არის გადაღებული XIX საუკუნის 60-80-იან წლებში. ა. როინაშვილის ფოტოებზე არის ისინი იდენტიფიცირებული ახლანაირი გამოსულ პუბლიკაციაში „ალექსანდრე როინაშვილი და მისი მუზეუმი“, სადაც ჩვენთვის საინტერესო ფოტოზე გამოსახული ობიექტი, ასევე, ხახულის სახარების ყდად არის იდენტიფიცირებული.³

ამ ფოტოზე აღბეჭდილი ობიექტისადმი ინტერესს რამდენიმე ფაქტი განაპირობებს: აშკარად ჩანს, რომ ის ტიხრულ მინანქარშია შესრულებული, რომელიც მდიდრულად ორნამენტირებულ, ძვრიფასი ლითონისაგან დამზადებულ ჩარჩოშია ჩასმული. გარდა ამისა, აქ ღვთისმშობლის საკმაოდ იშვიათი იკონოგრაფიული ტიპია წარმოდგენილი: ტახტზე დაბრძანებული, ორანტის ჟესტით ხელაყრობილი მარიამის გამოსახულება, თითქმის უცნობია ცალკე კომპოზიციის სახით. განსაკუთრებით საყურადღებო კი, ამ ფოტოს იდენტიფიკაციაა, რადგან სამეცნიერო ლიტერატურაში არაფერია ცნობილი ხახულის სახარებისა და, მით უმეტეს, მისი მინანქრით შემკობილი ყდის შესახებ. ღვთისმშობლის მინანქრისადმი ინტერესს ისიც ზრდის, რომ დღეისათვის ჩვენამდე მოღწეული ერთადერთი ქართული სახარების ყდა, რომელსაც მინანქარი ამკობს, ალავერდის ცნობილი ოთხთავია (1054წ), რომლის ახლანდელ, XVII ს-ის ყდის შემკულობაში, XI-XII სს-ით დათარიღებული, წმ. გიორგის გამოსახულებიანი ტიხრული მინანქრის ლორფინია ჩართული.⁴

საინტერესოა, რომ ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქრის ფოტო არ გვხვდება ქართული მინანქრის შესახებ არსებულ პუბლიკაციებში, თუმცა, იგი ილუსტრირებულია გ. ჩუბინაშვილის ქართული ოქრომჭედლობის შესახებ გამოცემული ფუნდამენტური ნაშრომის II ტომში, სადაც ღვთისმშობლის იმავე გამოსახულებას ვხვდებით, მის გვერდზე კი ასევე მინანქარში შესრულებული, თითქმის იდენტურ ორნამენტულ ჩარჩოში ჩასმული ორანტის პო-

² კავკასიის კუსტარული კომიტეტი 1899 წელს დაარსდა რუსეთის იმპერიის მიერ, საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტროს ბაზაზე.

³ ალექსანდრე როინაშვილი და მისი მუზეუმი. თბ. 2016, გვ. 108.

⁴ ქართული ხელნაწერების ჭეღური ყდები. თბ. 2015, გვ. 30.

ზამთი წარმოდგენილი წმინდანის სრული ფიგურის ფოტოა მოცემული (სურ. 2).⁵ ორივე ფოტოზე გამოსახული მინანქრები კი ავტორის მიერ იდენტიფიცირებულია, როგორც გელათის სახარების ყდა. ამავე გამოცემის I ტომის ძირითად ტექსტში, გ. ჩუბინაშვილი მხოლოდ ამ მინანქრების ჩარჩოების ორნამენტაციას ეხება და მათ მხატვრულ-სტილისტური თვალსაზრისით, XI-XII სს-ის ძეგლთა ჯგუფში ათავსებს.⁶ რაც შეეხება თავად მინანქრებს, ავტორი მათ შესახებ მწირ, თუმცა მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ტექსტთან დართულ მცირე შენიშვნაში: მკვლევრის მითითებით, ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს გამოსახულებიანი მინანქრები, დ. ერმაკოვის XIX ს-ის 60-70-იანი წლების ფოტოებიდანაა ცნობილი და გელათის მონასტერში დაცულ ერთ-ერთი სახარების ყდას ამკობდა. მისივე ცნობით, მინანქრიანი ფირფიტები XIX ს-ის 80-იან წლებში გაიტანეს გელათის მონასტრიდან, რუსი ფოტოგრაფის, ი. საბინ-გუსისა და ადგილობრივი ექზარხათის კრიმინალური საქმიანობის შედეგად. ამავე შენიშვნაში ავტორს მითითებული აქვს ამ მინანქრების შესახებ: არსებული შემდეგი პუბლიკაციები: ნ. კონდაკოვის ორი ცნობილი ნაშრომი: «Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали» (1892) და «Иконография Богоматери», II ტომი (1915). ასევე, იმავე ნ. კონდაკოვისა და დ. ბაქრაძის ერთობლივი გამოცემა, «Опись памятников в некоторых храмах и монастырях Грузии» (1890). აქვე ვხვდებით მეტად საყურადღებო ინფორმაციას მინანქრების მონასტრიდან გატანის შემდგომ ისტორიაზე. გ. ჩუბინაშვილი მიუთითებს, რომ ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქრის ფირფიტა ცნობილი გახდა XIX ს-ის პეტერბურგელი კოლექციონერის, ი. ბალაშოვის, კოლექციიდან და ამჟამად ასტოკლეს კერძო კოლექციაში ინახება ბრიუსელში, ხოლო წმ. დემეტრეს გამოსახულებიანი ფირფიტა მ. ბოტკინის კოლექციაში ინახებოდა, რომელიც მასთან, სავარაუდოდ, ი. ბალაშოვისგან მოხვდა, ამჟამად კი ბერლინის სასახლის მუზეუმის (Schlossmuseum) საკუთრებას წარმოადგენს.⁷

⁵ გ. ჩუბინაშვილი. ქართული ოქრომჭდლობა. რაკვევანი ქართული შუა საუკუნეების ხელოვნების ისტორიისათვის. თბ. 1959. ტ. II. ფიგ. 414. აქ ილუსტრირებული მეორე ფოტო, ორანტის ქვეშით ხელაპყრობილი წმ. დემეტრეს გამოსახულებით, ამჟამად საქართველოს ეროვნული მუზეუმის დიმიტრი ერმაკოვის კოლექციაშია დაცული.

⁶ გ. ჩუბინაშვილი. რაკვევანი ქართული შუა საუკუნეების ხელოვნების ისტორიისათვის. თბ. 1959. ტ. I, გვ. 617. მინანქრების ორნამენტთან ჩარჩოთა შესახებ ახალი ცნობების თაობაზე იხ. ქვემოთ, გვ. 33-36.

⁷ ცხადია, აქ გ. ჩუბინაშვილის ნაშრომის თანადროულ ინფორმაციაზეა საუბარი. გ. ჩუბინაშვი-

როგორც ვხედავთ, გ. ჩუბინაშვილის მიერ არ არის ზუსტად იდენტიფიცირებული ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქრის წარმომავლობა და იგი გელათის მონასტრის ერთ-ერთი სახარების ყდად არის მხოლოდ განსაზღვრული. ამასთანავე, ფოტოების ავტორად მითითებულია არა ა. როინაშვილი, არამედ დ. ერმაკოვი, რაც ცოტა უცნაურია, რადგან მუზეუმის არქივში დაცული ფოტოს მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, იგი უდავოდ ა. როინაშვილის გადაღებულია. უცნობია, თუ რას ეყარება მუზეუმის მიერ ამ ფოტოს ხახულის სახარების ყდად იდენტიფიცირება – მას, რომ ფოტო ხახულის კარედის ფრაგმენტების ფოტოებთან ერთად შევიდა მუზეუმის ფონდებში და მაშინდელმა თანამშრომლებმა ფოტოზე უკვე არსებული საიდენტიფიკაციო წარწერა მხოლოდ გადაიწერეს, თუ რაიმე სხვა ცნობაზე დაყრდნობით განსაზღვრეს ამ ობიექტის წარმომავლობა.

მინანქრებით შემკული სახარების ყდა უკვე არა გელათის ერთ-ერთ, არამედ გელათის სახარების ყდად აქვს მოხსენიებული შ. ამირანაშვილს 1966 წელს გამოცემულ ნაშრომში «Грузинская Миниатюра», სადაც მხოლოდ აღნიშნავს, რომ, სავარაუდოდ, ქართული სახარებების ყდები მინანქრებითაც იმკობოდა, როგორც ამას მოწმობს გელათის სახარების ყდა, ი. ბალაშოვის კოლექციიდან. ეჭვს არ იწვევს, რომ აქ ავტორს მხედველობაში სწორედ ჩვენი მინანქრებით დამშვენებული სახარების ყდა აქვს, თუმცა იგი არც მინანქრებს აკონკრეტებს და არც რაიმე ლიტერატურა აქვს მითითებული მათ შესახებ.⁸ იმავე ავტორის 1971 წელს გამოცემულ „ქართული ხელოვნების ისტორიაში“ კი მეტი ინფორმაციაა მოცემული. კერძოდ, განიხილავს რა გელათის განძეულობის დაკარგვის ისტორიას, შ. ამირანაშვილი შენიშნავს, რომ 1932 წელს, გელათის მონასტრის საარქივო მასალების აღმოჩენის შედეგად, გაირკვა, რომ ქუთაისის ყოფილმა გუბერნატორმა, გრაფმა ვ. ლევაშოვმა, მითვისა გელათის სახარების მოჭედილობა, რომელიც შესრულებული იყო ოქროზე და შემკული იყო მინანქრებით. მისგან სახარების მოჭედილობა მინანქრებითურთ შეიძინა პეტერბურგელმა კოლექციონერმა ი. ბალაშოვმა და „მოურიდეblად გამოიტანა 1915 წ. საეკლესიო სიძველეთა გამოფენაზე“. ავტორის ცნობით, ამ მინანქრების ბედი მხოლოდ 1958 წელს გაირკვა: ისინი ორ ნაწი-

ლი. რკვევანი ქართული შუა საუკუნეების ხელოვნების ისტორიისათვის. ტ. I, გვ. 617, შენ. 4. აქვე ავტორს მითითებული აქვს წმ. ლმეტრეს მინანქრისა (15X9) და მთლიანად სახარების ყდის (24X18) ზომები.

⁸ Ш. Амиранашвили. Грузинская миниатюра. М. 1966, გვ. 12.

ლადა გაყოფილი და მათგან ერთი ნაწილი, წმ. დემეტრეს გამოსახულებით, ბერლინის სასახლის მუზეუმშია, ხოლო მეორე, რომელზეც გამოსახულია ღვთისმშობელი ანგელოზებით, ბელგიაში, კერძო კოლექციაში ინახება. აქვე აღნიშნულია, რომ ეს მინანქრები ორჯერაა გამოქვეყნებული ნ. კონდაკოვის მიერ.⁹ გაკვრით აქვს მოხსენიებული გრაფ ლევაშოვის მიერ მინანქრებით მორთული სახარების ოქროს ყდის გატანა გელათის მონასტრიდან რ. ყენიასაც, 1972 წ. ხაზულის კარედის მოჭედილობისადმი მიძღვნილ გამოკვლევაში.¹⁰

მთავარი შეკითხვები, რომლებიც ქართულ პუბლიკაციებში ჩვენთვის საინტერესო ღვთისმშობლის მინანქრის შესახებ არსებული ინფორმაციების გაცნობისას ჩნდება ის არის, თუ რამ გამოიწვია მინანქრებით შემკული სახარების ყდის ასეთი სხვადასხვაგვარი იდენტიფიკაცია მკვლევართა მიერ? სად არის თავად ძვირფასი ლითონის ჩარჩოებით შემკული ყდა, რომელსაც მინანქრები ამკობდა? როგორ მოხვდნენ მინანქრები ბრიუსელსა და ბერლინში და რა არის მათ შესახებ ცნობილი დღეისათვის?

ამ კითხვებზე პასუხების გასაცემად ისევ გ. ჩუბინაშვილისა და შ. ამირანაშვილის მიერ მინანქრების შესახებ დასახელებულ ნ. კონდაკოვის პუბლიკაციებს უნდა გავყვეთ, რომელთა კვალს, როგორც დავინახავთ, როგორც სახარების, ასევე მისი ყდის და მინანქრების ისტორიასთან ერთად, საქართველოდან დაწყებული არა მხოლოდ პეტერბურგში, ბრიუსელსა და ბერლინში, არამედ პარიზსა და სხვა ევროპულ თუ ამერიკულ ცნობილ სამუზეუმო და საგამოფენო ცენტრებში მიეყვართ.

გ. ჩუბინაშვილის მიერ მინანქრების შესახებ დასახელებული პუბლიკაციებიდან უადრესი, 1890 წელს გამოცემული ნ. კონდაკოვისა და დ. ბაქრაძის ერთობლივი ნაშრომია, რომელიც შ. ამირანაშვილს არა აქვს მითითებული. გ. ჩუბინაშვილის შენიშვნით კი, ამ პუბლიკაციაში არა მხოლოდ მინანქრების, არამედ იმ სახარების შესახებაც არის დაცული ცნობები, რომლის ყდასაც ეს მინანქრები ამკობდა.¹¹ თუმცა, ვიდრე უშუალოდ ამ წიგნსა და მასში მინანქრებზე არსებულ ცნობებს შევეხებით, არანაკლებ საინტერესოა მოკლედ გავიხსენოთ ის ისტორიული და პოლიტიკური კონტექსტი, რომელშიც ეს ნაშრომი შესრულდა.

⁹ შ. ამირანაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია. თბ. 1971, გვ. 308-309.

¹⁰ რ. ყენია. ხაზულის ღვთისმშობლის ზატის კარედის მოჭედილობა. თბ. 1972, გვ. 32, შენ. 89.

¹¹ Н. П. Кондаков, Д. З. Вакрадзе. Описание памятников в некоторых храмах и монастырях Грузии. СПб. 1890, гл. 42-43.

ნ. კონდაკოვის გამოსვლა სამეცნიერო ასპარეზზე, იმ პერიოდს დაემთხვა, როდესაც XIX საუკუნის 70-იანი წლების რუსეთის იმპერიის საერთაშორისო პოლიტიკას ორი საკვანძო ტრაექტორია განსაზღვრავდა: ბალკანეთი და კავკასია. ხელოვნების ისტორია, როგორც აკადემიური დისციპლინა, სრულ უნისონში იყო ქვეყნის საგარეო პოლიტიკურ ვექტორთან. სწორედ ამით აიხსნება ნ. კონდაკოვის დაინტერესება როგორც მაკედონიისა და ბულგარული კულტურული ორბიტის ხელოვნებით, ასევე კავკასიის ქრისტიანული სიძველეებით. რუსი მკვლევრის კავკასიისადმი ინტერესი იმ მომენტიდან იწყება, როდესაც ანონიმი ქართველი ფოტოგრაფი, 1880-იან წლებში, საქართველოს ეკლესიის სინოდის საკონტროლო კომისიას ნებართვას სთხოვს, შესაძლებლობა მიეცეს ძველი საეკლესიო ნივთების მოძველებული ყდებისა და საფარველის ახალი დეკორაციებით შეცვლისათვის. ამ ნებართვის შემწეობით, ქართულ ეკლესია-მონასტრებში დაცული, შუა საუკუნეების ძვირფასი ქვებითა და მინანქრებით შემკობილი ნივთების „გაახლება“ უნდა მომხდარიყო. ძნელი სათქმელია, უცოდინრობის თუ გარკვეული პირების კერძო ინტერესების გამო, ასეთი შეთანხმება სინოდთან მიღწეული იქნა და ნებართვა გაიცა. ახალი ყდები და დეკორაციები რუსეთიდან 400 რუბლად შეიძინა, მაშინ როდესაც საქართველოდან გატანილი შუა საუკუნეების ორიგინალები, რუსეთში 5000-იდან 30 000 რუბლამდე ფასობდა. ცხადია, ამ ნივთების ღირებულება კიდევ უფრო მაღალი იყო დასავლეთ ევროპაში. საქართველოდან ამ დროს გატანილ სიძველეთა შეძენით არაერთი რუსი კოლექციონერი დაინტერესდა. მათ შორის იყო საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის წევრი და რომანოვების დინასტიის უკნასკნელი წლების ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე, ალექსი ბობრინსკი (1852-1927), რომელსაც საფრანგეთში ემიგრაციამდე რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრის მოადგილისა და სოფლის მეურნეობის მინისტრის თანამდებობები ეკავა. ა. ბობრინსკი ნ. კონდაკოვის ახლო მეგობარი იყო და სწორედ მას გააცნო თავისი კოლექციისათვის ახლად შეძენილი ნივთები. ნ. კონდაკოვმა მაშინვე ამოიცნო ნივთების ქართული წარმომავლობა და მიხვდა, რომ ასეთი მნიშვნელობისა და ფასეულობის საგანძური შეუძლებელია ოფიციალური გზებით გაეტანათ საქართველოდან. ნ. კონდაკოვის მიერ ნივთების ნახვიდან სულ რამდენიმე საათში ფოტოები წარუდგინეს სამეფო მინისტრს, ილ. ვორონცოვ-დაშკოვს, და მისი მეშვეობით იმპერატორ ალექსანდრე III-ს (1881-1894), რომლის მმართველობის პერიოდშიც განასაკუთრებით მომძლავრდა ნეო-რუსული ინტონაციები კულტურის სფეროში.

ცნობილია, რომ რუსეთის ხელმწიფე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქრისტიანული რუსეთის ძველ ფესვებთან მიბრუნებას. როგორც ჩანს, ქართული მონასტრებიდან გატანილ განძეულობას იმპერატორი რუსეთის იმპერიის კულტურული მემკვიდრეობის ნაწილად მიიჩნევდა და დიდ ყურადღებას აქცევდა ანტიკვარული კრიმინალური საქმიანობის აღკვეთას. ნ. კონდაკოვის რჩევითა და იმპერატორის განკარგულებით, გადაწყდა მომზადებულიყო ქართულ ეკლესია-მონასტრებში დაცულ სიძველეთა მაქსიმალურად სრული აღწერილობა, რომელიც უნდა გაეგრძელებინათ სხვადასხვა მონასტერსა და ეკლესიაში, გაქურდვის პროცესის შესაჩერებლად და სიძველეთა შემდგომი დაცვისათვის. ამ ამოცანის შესრულება თავად ნ. კონდაკოვს დაევა, რომლის მოგზაურობის ხარჯები სახელმწიფო ხაზინამ გაიღო. მკვლევარი 1889 წ. საქართველოს ესტუმრა და დაიწყო ნაშრომის მომზადება. როგორც გამოცემის სატიტულო ყდა გვამცნობს, იგი თვით ალექსანდრე III-ის დაკვეთა იყო. ცხადია, ენობრივი ბარიერის გამო, კონდაკოვი ამ რთული ამოცანის შესრულებას მარტო ვერ შეძლებდა და ამ მიზნით, ქართული წარწერების და ისტორიული ცნობების წაკითხვისა და გამოყენებისათვის, დ. ბაქრაძე მიიწვიეს, რომელიც იმ დროისათვის უკვე საკმაოდ ცნობილი მეცნიერი იყო მთელი იმპერიის ფარგლებში. სამწუხაროდ, XIX-ის 80-იანი წლების მიწურულს, ადგილზე სიძველეთა გაცნობისას, მკვლევრებს ბევრი ნივთი უკვე დაკარგული დახვდა.¹² როგორც დასახელებული ნაშრომიდან ვგებულობთ, ამ დროისათვის უკვე დაკარგული იყო გელათის მონასტერში დაცული ჩვენთვის საინტერესო სახარების მინანქრებიანი ყდაც. კონდაკოვისა და ბაქრაძის პუბლიკაციაში არ გვხვდება მინანქრების ან თავად სახარების ფოტოები, მაგრამ გვხვდება საყურადღებო ცნობები როგორც სახარების, ასევე მისი შემკულობის შესახებ.

როგორც ავტორები შენიშნავენ, მათი ვიზიტის დროისათვის, სახარების ორიგინალური ყდა უკვე გამოცვლილი, ანუ „გაახლებული“, იყო XIX ს-ის ცნობილი რუსი იუველიერის, ი. საზიკოვის, სახელოსნოში დამზადებული მოოქროვილი ვერცხლის ყდით. კონდაკოვისა და ბაქრაძის ვარაუდით, სახარებას თვალდაპირველად სხვა ყდა უნდა ჰქონოდა, რომელიც მოგვიანებით შეცვალ-

¹² ამ სკოტების ირგვლივ იხ. I. Foletti. The Russian View of a “Peripheral” Region. Nikodim P. Kondakov and the Southern Caucasus, in: The Medieval South Caucasus, Artistic Culture of Albania, Armenia and Georgia. ed. by. I Foletti & E. Thuno, Brno, 2016 (Convivium, Supplementum). 2016, გვ. 22-23.

ლეს ორნამენტირებული ყდით, რომელსაც ამკობდა რომელიღაც სხვა ხატე-ბიდან მოხსნილი ბიზანტიური მინაწერები, ერთზე ღვთისმშობლისა და მთავარანგელოზების, მეორეზე კი წმ. დემეტრეს გამოსახულებებით. როგორც ჩანს, ეს ინფორმაცია პუბლიკაციის ავტორებმა თავად გელათის მონასტერში მიიღეს. აქვე მითითებულია, რომ ხელნაწერი დასურათებული იყო ოთხი მახარებლის გამოსახულებიანი, „ნაკლებად ოსტატურად შესრულებული მინიატურით,“ რომელთაგან ერთი, წმ. ლუკას გამოსახულებიანი მინიატურაც, მათი ვიზიტის დროისათვის ასევე გატანილი იყო გელათის მონასტრიდან.

განსაკუთრებით საყურადღებოა კონდაკოვ/ბაქრაძის მიერ ამ ნაშრომში გამოქვეყნებული სახარებაში არსებული სამი მინაწერი, რომლებიც უმნიშვნელოვანეს ცნობებს გვაწვდის მისი იდენტიფიკაციისა და სახარების ისტორიის რეკონსტრუქციისათვის. აღსანიშნავია, რომ ეს არ არის ამ მინაწერთა პირველი პუბლიკაცია, რომელიც ჯერ კიდევ მ. ბროსემ გამოაქვეყნა 1852 წელს¹³ და თითქმის კონდაკოვ/ბაქრაძის პუბლიკაციის თანადროულად გამოიცა გ. წერეთლის მიერ, რომელმაც სახარების მინაწერები, გელათის მონასტრის წარწერების სრულ კორპუსში ჩართო.¹⁴

ჩვენი სახარების მინაწერებიდან უადრესი, მკლევართა ვარაუდით, გვამცნობს, რომ იგი გადაწერილია წმ. ექვთიმეს სახარებიდან.¹⁵ ყველა ზემოთ მოხსენიებული მეცნიერის იდენტიფიკაციით, აქ საუბარია წმ. ექვთიმე მთაწმინდელზე, ათონის ივერთა მონასტრის პირველ წინამძღვარზე.¹⁶ ეს მინაწერი უდავოდ შემდგომ კვლევას მოითხოვს, თუმცა იგი ძალზე საყურადღებოა,

¹³ M. E. Brosset. Rapports sur un Voyage archéologique dans la Géorgie et dans L'Arménie. SPb. 1851. XI, გვ. 24-25, a.

¹⁴ Г. Церетели. Полное собрание надписей на стенах и камнях и приписок к рукописям Гелатского монастыря. Труды Восточной комиссии Императорского Московского Археологического общества, под ред. М. В. Никольского. М. 1891. Т. 1. В. 2, гл. 262-263.

¹⁵ „სახარებით უამთანი: დიდსა სვინაქსარსა: სხვებ სწერია: და იგიცა: კეთილ არს: და შვენიერ: გარნა ჩვენ გლახაკნი: ვინათგან წმიდისა კათოლიკე: ეკკლესიისა: სამაკაულსა: წმინდასა: ამას სახარებასა: შევეკიდებით და წყალობამან ღვთისამან აქამდე მოგვაწივნენ: არ ჯერ ვიზინეთ: სრულიად: მცონარებასა: მოცემა: თავთა: ჩვენთა: ამისთვისცა: ესერა მამისა: ევთიმის სახარებისაგან ესე წმინდანი: სახარებანი დაწესსხევით: ვითარცა: ღმერთმან: ძალი მოგვცა.“ სახარების მინაწერების ეს და მომდევნო ქართული ტექსტები მოყვანილია გ. წერეთლის მიხედვით (იხ. Г. Церетели. Полное собрание надписей на стенах и камнях и приписок к рукописям Гелатского монастыря).

¹⁶ გ. წერეთლის აზრით, ეს შესაძლებელია ყოფილიყო წმ. ექვთიმეს მიერ შესრულებული თარგმანი, კონდაკოვ/ბაქრაძე კი მიუთითებენ, რომ აქ საუბარია უნდა იყოს მხოლოდ წმ. ექვთიმეს პირად საკუთრებაში მყოფ ოთხთავზე, რომელიც ჩვენი სახარების გადამწერებს გამოუყენებიათ დედნად.

რადგანაც ცხადი ხდება, თუ რა მნიშვნელობის ძეგლთან გვაქვს საქმე იმ სახარების სახით, რომელსაც ჩვენთვის საინტერესო ღვთისმშობლის მინანქრიანი ფირფიტა ამკობდა, რადგან შესაძლოა მის კვალს ათონის ივერთა მონასტერსა და წმ. ექვთიმე მთაწმინდელთან მივყავდეთ.

მეორე მინაწერის მიხედვით, რომელიც უფრო გვიანდელია, სახარება ლევან მეფის ვაჟმა, იესემ, გამოისყიდა თათრებისაგან იმ დროს, როცა ირანის შაჰმა ააოხრა ჯავახეთი და ნანგრევებად აქცია ვარძიის მონასტერი. ვარძიაში დაბრუნებული სახარება კი, ვარძიის ღვთისმშობლის ხატს შესწირეს.¹⁷

განსხვავებული მოსაზრებაა გამოთქმული აქ მოხსენიებულ ისტორიული პირების იდენტიფიკაციისას. დღეისათვის მიღებულია მ. ბროსეს იდენტიფიკაცია, რომელიც იესეს ლევან კახთა მეფის (1503-1574) ძე მიიჩნევს, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში იმყოფებოდა ტყვედ საფავიდების მმართველ თამაზ I-ის კარზე (1513-1574).¹⁸ ამ შემთხვევაში, ადვილი ასახსნელია, თუ ირანელთა რომელ თავდასხმაზეა საუბარი, რადგან ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ირანელებმა 1551-1553 წწ, რამდენჯერმე ააოხრეს საქართველო, მათ შორის ვარძიის მონასტერიც. ეს ეპიზოდი აღწერილი აქვს საფავიდების დინასტიის მემკვიდრეს, XVI საუკუნის ცნობილ ისტორიკოს ჰასან ბეგ რუმელუს თავის ნაწარმოებში: „უმშვენიერესი ისტორიათაგანი“ („აჰსან-ათ-თავარიხი“).

„ქართველთა ერთმა ნაწილმა თავი შეაფარა მღალა მთებსა და მგარ გამოქვაბულებს, ზოგი გამაგრდა ვარძიის ციხეში და ეკლესიაში, რომელიც ღვთის მიერ შექმნილ საკვირველებას წარმოადგენს. მუსულმანურმა ჯარებმა დაიწყეს გამოქვაბულებში დაგროვილი ქონების ძარცვა და იმ ჭაბუკების ჯგუფ-ჯგუფებად გამოყვანა, რომელნიც დატყვევების და გამარცხვის შიშით

¹⁷ „ნებითა და შეცვნიტა ღვთისათა ჩვენ ღვთიე გვირგვინოსანმან პატრონმან მეფეთ მეფის ლეონის ძემან იესე ვიციდე ოთხთავი ესე თათართაგან, ოდეს ყვენმა ჯავახეთი ალაოხრა და ვარძიის საყდარი დაღუწა და ესე ოთხთავი დატყვევდა. მას ჟამსა დავიხსენით და შევსწირეთ ვარძიის ღვთისმშობელსა საოხად და სალოცველად და ცოდვით ჩვენთა შესანდობელათ: ღმერთო და ვარძიისა ღვთის მშობელო პატრონი იესე დღეგრძელებით და გამარჯვებით ამყოფე უკუნეისამდე. ამინ“.

¹⁸ კონდაკოვ/ბაქრაძე და გ. წერეთელი ლევან მეფის ვაჟს, იესეს, XVIII ს-ის ცნობილ ისტორიულ პირობა იესე – იმავე ალი ყული ხანთან, აიგივებდნენ, რომელიც 1727 წელს გარდაიცვალა. Н. П. Кондаков, Д. З. Вакрадзе. Описание памятников в некоторых храмах и монастырях Грузии, გვ. 43; თუმცა, ასეთი იდენტიფიკაცია სადავოა, რადგან ამ შემთხვევაში ძნელი ასახსნელია, თუ ირანელთა რომელ თავდასხმაზეა საუბარი ჯავახეთზე, რომლის დროსაც აოხრებული იქნა ვარძიის მონასტერი.

ქვაბებში იმალებოდნენ .. ძლევაძოსილმა ლაშქარმა დახოცა ურწმუნონი, ხოლო მათი ცოლები და შვილები დაატყვევა. შაჰი დიდებულ ამირებთან ერთად ეკლესიაში მივიდა. ოცი მღვდელი მოკლეს იქ. ზარი კი, რომელიც სამოცდაათ მანს იწონიდა და შვიდგზის იყო ჩამოსხმული, დაამსხვრევს. რკინისა და ოქროს კარები მოვლიჯეს და ბედნიერ ხაზინას გადასცეს. შაჰმა დიდძალი სიმდიდრე და აუარებელი ქონება იგდო ხელთ“.¹⁹

როგორც ჩანს, სწორედ ვარძიის ამ გაძარცვულ საგანძურს შორის აღმოჩნდა ჩვენი სახარებაც. ირანელი ისტორიკოსის ზემოთ აღწერილი მოვლენების დროს მოკლეს ქართლის მეფე ლუარსაბ I (1502/9-1556/58), რომელმაც წინააღმდეგობა გაუწია მუსულმანურ ჯარს. ამ შეტაკების დროს ირანელთა ბევრი მეთაურიც დაიღუპა. ირანელთა ახალი თავდასხმებისაგან თავდასაცავად, ლევან კახთა მეფემ დიპლომატიურ ხერხს მიმართა და 1558 წელს თავისი ვაჟი, იესე, დიდძალ ძღვენთან ერთად მიავლინა შაჰის კარზე, რათა დაერწმუნებინა ირანის მმართველი, რომ მას არაფერი აკავშირება დატრიალებულ მოვლენებთან. შაჰმა იესე ტყვედ დაიტოვა და ქართველი უფლისწული, რომელმაც სარწმუნოებას არ უღალატა, მხოლოდ 1580 წლისთვის დაბრუნდა სამშობლოში.

როდის უნდა შეეძინა უფლისწულს ჩვენთვის საინტერესო სახარება ირანში? სავარაუდოდ, ეს უნდა მომხდარიყო მის სპარსეთში ჩასვლასა და 1578 წელს შორის, როდესაც ირანსა და თურქეთს შორის ინტენსიური კონფლიქტის შედეგად, ჯავახეთი უკვე თურქების ხელში აღმოჩნდა და გაძარცვული და გაჩანაგებული ვარძიიდან გადარჩენილი საგანძური, ოდიშისა და იმერეთის სამთავროებში გადაიტანეს. სავარაუდოდ, სახარების დაბრუნება ვარძიის მონასტრისთვის უფრო იესეს ტყვეობის დასაწყისში უნდა მომხდარიყო, როდესაც ჯერ კიდევ ახსოვდათ ამ ძვირფასი მინაქრებით დამშვენებული ოთხთავის წარმომავლობა.²⁰

როგორც აღნიშნული მინაწერი გვამცნობს, დაბრუნების შემდეგ სახარება ვარძიის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედ ხატს შესწირეს. ეს ის სახელგანთქმული ხატია, რომელიც მონასტრის მთავარ სიწმინდეს წარმოადგენდა და რომლის სახელსაც უკავშირდება ქართველთა არაერთი ძლევაძოსი-

¹⁹ გ. გაფრინდაშვილი. ვარძია. ლენინგრადი. 1975, გვ. 48-49.

²⁰ გ. გაფრინდაშვილის ვარაუდით, სახარება 1551 წელს გაიტანეს აღმოსავლეთში და სწორედ ამ დროსთან ახლო წლებში უნდა შეეძინა იგი ირანის ერთ-ერთ ბაზარზე იესეს (გ. გაფრინდაშვილი. ვარძია, გვ. 56).

ლი გამარჯვება მაჰმადიანთა მრავალრიცხოვან ჯარებთან წარმოებული ომებში. სწორედ ამ ხატის წინაშე დალოცა თამარმა ბასიანის ომში მიმავალი ქართველთა ჯარი და მას მიუძღვნა იოანე შავთელმა ცნობილი იამბიკო „გალობანი ვარძიისა ღვთისმშობლისადმი“.²¹ სავარაუდოდ, სახარება თვალაპირველად ამ ხატისადმი უნდა ყოფილიყო შეწირული და ეს ცნობაც ჯერ კიდევ არსებობდა ვარძიაში სახარების დაბრუნების დროისთვის.

სახარებაში დაცულ მესამე მინაწერში კი მოხსენიებულია ვინმე მამია დადიანი, მისი მეუღლე ელენე-ეკატერინე და ბედიელი მიტროპოლიტი, მთავარებისკოპოსი ანტონ ჟვანიძე.²² ასევე, ამ უკანასკნელის მშობლები და ძმები. მკვლევართა კარაუდით, აქ საუბარია მამია III დადიანზე, რომელიც 1532 წელს გარდაიცვალა და რომლის კარზეც ცხოვრობდა XVI ს-ის საეკლესიო მოღვაწე, ბედიელ-ცაიშელი მიტროპოლიტი, ანტონ ჟვანიძე, რომლის სახელიც ძმის, კირილე ჟვანიძესთან ერთად, ცნობილია ბედიის მონასტრის მიტროპოლიტის პალატისა და ილორის წმ. გიორგის ხატის წარწერებიდან რამდენადაც მინაწერი მოხსენიებული პირების სულებს მოიხსენიებს, მამია დადიანი და ანტონი ამ დროს გარდაცვლილები უნდა ყოფილიყვნენ. რადგან წარწერა ანტონის ძმებსაც მოიხსენიებს, კარაუდობენ, რომ მინაწერი ანტონის ძმას, კირილეს, უნდა ეკუთვნოდეს, რომელიც ასევე ოდიშის მთავართა კარზე ცხოვრობდა.²³

თუკი ჩვენ ერთად შევკრებთ ყველა იმ მონაცემს, რომელთაც კონდაკოვ-ბაქრაძის ერთობლივ ნაშრომში ვხვდებით, ასეთ სურათს მივიღებთ: სახარება წმ. ექვთიმე მთაწმინდელის სახარებისგანაა გადაწერილი, მოგვიანებით მისი თავდაპირველი ყდა სხვა დიდი ზომის ხატიდან მოხსნილი ბიზანტიური მინაწერებით დამშვენებული ყდით შეცვალეს. სავარაუდოდ, სახარება სამეფო დაკვეთა უნდა ყოფილიყო და, ასევე, სამეფო ძღვენი მონასტრისადმი. XVI ს-ში ირანელთა შემოსევების დროს აოხრებული ვარძიის მონასტრიდან სახარება ირანში მოხვდება, სადაც მას გამოისყიდის იმჟამად საფავიდების კარზე

²¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდთან, ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის რედ. თბ. 2008, გვ. 464-466. გ. გაფრინდაშვილი. ვარძია, გვ. 57. ხატი აშკამად საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის ფონდებშია დაცული.

²² „სულკურთხეულსა, დადიანსა მამიას შეუნდოს ღმერთმამ; მათსა მეუღლესა დედუფალთ დედუფალსა ელენესე, ეკატერინეს: შეუნდენს ღმერთმან სულსა კურთხეულისა ბედიელ მთავარ ებისკოპოსისა ჟვანიას ანტონიესსა შეუნდოს ღმერთმან. მისთა დედათა, ძმათა შეუნდოს ღმერთმან.“

²³ Ю. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии. Труды Государственного Эрмитажа. LXXIV. Византия в контексте мировой культуры. Материалы конференции посвященной памяти А. В. Банк (1906-1984). СПб. 2015, გვ. 152.

ტყვედ მყოფი ლევან კახთა მეფის ძე იესე და მას ვარძიის მონასტერს უბრუნებს, ვარძიის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატის შენაწირის სახით. XVI ს-ის მიწურულიდან, ვარძიის მონასტრის დაცარიელების შემდეგ, იგი მონასტრის სხვა საგანძურთან ერთად ოდიშის სამთავროში გადააქვთ, მაშია დადიანის კარზე, საიდანაც როგორც ჩანს, XVII ს-ის II ნახევარში, თურქების თავდასხმებისაგან დასაცავად სხვა სიწმინდეებთან ერთად, კათოლიკოს ზაქარიას ხელმძღვანელობით გელათის მონასტერში გადაინაცვლებს²⁴.

ამდენად, ამ მინაწერებზე დაყრდნობით, ცხადი ხდება, რომ ეს სახარება ვარძიის მონასტრის საკუთრება იყო. ამავე დროს, კონდაკოვ/ბაქრაძის ცნობის მიხედვით, XIX ს-ის 80-იანი წლების მიწურულისთვის, სახარების მინაწერებიანი ყდა და ერთ-ერთი მინიატურა, წმ. ლუკა მახარებლის გამოსახულებით, უკვე გატანილია გელათის მონასტრიდან.

XII-XIII სს-ებით დათარიღებულ ვარძიის სახარებად არის იდენტიფიცირებული ღვთისმშობლის მინანქრით შემკული სახარება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრშიც. 2010 წელს ცენტრის მიერ გამოცემულ ელექტრონულ ალბომში, ილუსტრირებულია სახარების ერთ-ერთი მინიატურა, მათე მახარებლის გამოსახულებით, ხოლო თანდართულ ტექსტში აღნიშნულია, რომ საზეიმო ხასიათის ხელნაწერი, სავარაუდოდ, თამარ მეფეს ეკუთვნოდა. XVI საუკუნემდე წიგნი ვარძიაში ინახებოდა, სპარსელების მიერ ვარძიის მარცვის შემდგომ იგი გამოუსყიდა ლეონ კახთა მეფის ვაჟს და კვლავ ვარძიისათვის შეუწირავს. წიგნს ჰქონია ვერცხლის ყდა ღვთისმშობლის მინანქრიანი ხატით, რომელიც შემოუძარცვათ.²⁵

სულ ახლახან, ვარძიის სახარება ჩაერთო საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შუა საუკუნეების ახალ ექსპოზიციაში, სადაც განმარტებით წარ-

²⁴ დ. ლაბაშიძე. გელათის მონასტერი. მეორე გამოცემა. ქუთაისი. 1988, გვ. 7.

²⁵ „მაღალი ხარისხის თეთრ ეტრატზე შესრულებული ხელნაწერი წიგნი ყურადღებას იქცევს მდიდრული, ნატიფი ორიგინალური მორთულობითა და კლასიკური კალიგრაფიული ნუსხურით, სათაურები – სინგურითა და მთავრულით. საზედაო ასოები და ტექსტის მნიშვნელოვანი ადგილები ნაწერია ოქრომელნითა და ფერადებით. მახარებლების გამოსახულებანი ტექსტიან ფურცლებზეა შესრულებული და მცირე ადგილს იკავებს. მინიატურები შემკულია ორიგინალური ორნამენტებით.“ აქვე თარიღთან ერთად (XII-XIII სს) მითითებულია მასალა, ზომები და საიდენტიფიკაციო ნომერი (ეტრატე, 289 ფ. ზომა: 23×18სმ. Q 899). იხ. კორნელი კეკელიძის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. ელექტრონული ალბომი: ქართული ხელნაწერი წიგნი V-XIX სს. შეადგინეს მაია კარანაძემ, ლელა შათირიშვილმა, ნესტან ჩხიკვაძემ, თამარ აბულაძის მონაწილეობით. ნესტან ჩხიკვაძის რედაქციით. თბ. 2010, გვ. 74. ვარძიის სახარების მინიატურა მათე მახარებლის გამოსახულებით, გამოქვეყნებულია ასევე: გ. გაფრინდაშვილი. ვარძია, ილ. 140. ე. მაჭავარიანი. ქართული დამწერლობა. თბ. 2008, ილ. 82.

წერაში თითქმის იგივე ინფორმაციაა მოწოდებული, თუმცა აქ არაფერია ნათქვამი მისი მინანქრით შემკობილი ყდის შესახებ.²⁶

როგორც ჩანს, ამ ხელნაწერი წიგნის ვარძიის სახარებად იდენტიფიცირება აქ დაცული მეორე მინაწერის მიხედვით მოხდა. სწორედ ამიტომ არ უნდა იყოს მითითებული სახარების პირველი და მესამე მინაწერები. მართალია, ელექტრონულ ალბომში აღნიშნულია, რომ წიგნს ვერცხლის ყდა ჰქონია ღვთისმშობლის მინანქრიანი ფირფიტით, თუმცა არაფერია ნათქვამი წმ. დემეტრეს გამოსახულებიან მეორე მინანქარზე. განსაკუთრებით საყურადღებო, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ მოწოდებულ ინფორმაციაში გამოთქმული ვარაუდია, რომ ეს სახარება, თამარ მეფის კუთვნილება უნდა ყოფილიყო.

ვფიქრობთ, რომ ეს ვარაუდი ლოგიკურია და ეს სახარება მართლაც თამარ მეფის მიერ უნდა ყოფილიყო თავდაპირველადაც ვარძიის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედი ხატისადმი შეწირული. გარდა თამარისათვის ამ ხატის განსაკუთრებული მნიშვნელობისა, რომელზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი, ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ასეთი საზეიმო, მდიდრულად გაფორმებული სახარება, უთუოდ უმაღლესი რანგის პირის საკუთრება შეიძლებოდა ყოფილიყო და დიდ ღირებულებას წარმოადგენდა სამეფო ოჯახისათვის. გარდა ამისა, როგორც ცნობილია, თამარის მეფობის ხანაში, ღვთისმშობლის გამოსახულებას, ისევე როგორც წმ. ნინოს გამოსახულებებს, მეფე-ქალის ლეგიტიმაციისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რასაც ადასტურებს კიდევაც ამ ეპოქის კედლის მხატვრობის ნიმუშები, სადაც თამარის პორტრეტებია დაცული.²⁷ აქედან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ თამარის მიერ ვარძიის ღვთისმშობლის ხატისადმი მაღლიერების ნიშნად მიღებული ამ გამორჩეული სახარების ყდის გასაფორმებლად, ძვრიფას ჩარჩოში ჩასმული, ღვთისმშობლის მაღიდებელი მინანქრის ფირფიტა შეეჩრიათ.

²⁶ როგორც ეროვნული მუზეუმის შუა საუკუნეების ახალ ექსპოზიციაში ჩართული ვარძიის სახარების განმარტებითი წარწერა გვამცნობს: „საზეიმო“, მდიდრულად შემკული ხელნაწერი, გადაწერილია კლასიკური კალიგრაფიული ნუსხურით, მნიშვნელოვანი ადგილები და საზედაო ასოები შესრულებულია ოქრომღლნით და ფერადი საღებავებით. გამოირჩევა ორიგინალური გაფორმებით. ფურცლოვან ოქროზე გამოსახული მახარებლები ტექსტშია ჩართული და ორნამენტით შემკული. ხელნაწერი XVI საუკუნემდე ვარძიაში ინახებოდა და, სავარაუდოდ, თამარ მეფეს ეკუთვნოდა. ოთხთავი გაიტაცეს სეფიანი შაჰის თამაზ პირველის შემოსევის დროს 1551 წელს. ლევან კახთა მეფის ძის იესეს მიერ ხელნაწერის გამოსყიდვისა და საქართველოში დაბრუნების შემდეგ იგი საქართველოში გელათში ინახებოდა.“

²⁷ ამ ტაძრების ეკლესიის აბსიდის კონქი, თითქმის ყოველთვის ღვთისმშობლის მონუმენტურ გამოსახულებას ეთმობა. ასეა ვარძიის, ყინცვისისა თუ ბერთუბნის მონასტულობებში.

გ. ჩუბინაშვილის პუბლიკაციასა და მის მიერ მითითებულ ლიტერატურას თუ მივუბრუნდებით, ლოგიკურად იბადება შემდეგი შეკითხვა: თუკი მკვლევარი უკვე იცნობდა კონდაკოვ/ბაქრაძის მონაცემებს და იცოდა, რომ სახარება ვარძიის მონასტრის კუთვნილება იყო, რაც დასტურდება ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის იდენტიფიკაციითაც, რატომ არ ითვალისწინებს იგი ამ ინფორმაციას და რატომ აქვს მითითებული მინანქრებიანი ფირფიტები, როგორც გელათის ერთ-ერთი სახარების ყდა? ასევე საინტერესოა, რატომ უსვამს იგი ხაზს, რომ ეს მინანქრები დ. ერმაკოვის ფოტოებიდანაა ცნობილი? თუ დავუშვებთ, რომ მას ა. როინაშვილის ფოტოები ჰქონდა მხედველობაში, რომლებიც როგორც ცნობილია, სხვა მის ფოტონეგატივებთან ერთად დ. ერმაკოვს გადაეცა საკუთრებაში,²⁸ მაშინ რატომ არ აღნიშნავს იგი, თუნდაც ირიბად, ა. როინაშვილის ავტორობას? ასევე საინტერესოა, რატომ აქვს სახარება იდენტიფიცირებულია გელათის სახარებად შ. ამირანაშვილსაც? მასაც ხომ საკმაო ინფორმაცია ჰქონდა გელათის მონასტრის არქივების აღმოჩენის შემდეგ? მით უმეტეს, რომ როგორც გ. ჩუბინაშვილი, ასევე შ. ამირანაშვილი საკმარის ინფორმაციას ფლობდნენ არა მარტო სახარებისა და მისი ყდის, არამედ მინანქრების გამარცხის და მათი შემდგომი ბედის შესახებაც.

ამ საკითხებში მეტი სიცხადის შესატანად, მივყევთ ისევ გ. ჩუბინაშვილის მიერ დასახელებულ დანარჩენ ორ პუბლიკაციას, რომლებიც უკვე შ. ამირანაშვილთანაც არის აღნიშნული. მათაგან მომდევნოა 1892/94 წლებში გამოცემული ნ. კონდაკოვის «Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали». მაგრამ, ვიდრე უშუალოდ მინანქრების შესახებ აქ დაცულ ცნობებს შევეხებით, ჩვენი კონტექსტისთვის ძალზე საყურადღებოა ამ უნიკალური გამოცემის ისტორიაც.

ზვენიგოროდსკის კოლექციის ეს პუბლიკაცია თავისი დროის ერთ-ერთი ყველაზე ძვირადღირებული გამოცემაა, რომელიც XIX ს-ის წიგნის მხატვრული გაფორმების მსოფლიო შედეგად არის აღიარებული. თეთრი შაგრენის ტყავის ყდით, ოქრო-ვერცხლითა და ფარჩით გაფორმებული წიგნი, რომელსაც უძვირესი და ურთულესი ქრომოლიტოგრაფიული ტექნიკით დამზადებული 28 ფერადი ილუსტრაცია ამკობდა, ზვენიგოროდსკის პირადი სახსრებით გამოიცა და მის საკუთრებას წარმოადგენდა.²⁹ დაიბეჭდა მხოლოდ

²⁸ იხ. ლ. მამაცაშვილი. კავკასიური მოძრავი მუზეუმი. ალბომში: ალექსანდრე როინაშვილი და მისი მუზეუმი. თბ. 2016, გვ. 28.

²⁹ მაღლობას ვუხდი საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკის თანაშრომლებს ლ.

600 სასაჩუქრე ექზემპლარი (200 რუსულ, 200 ფრანგულ და ასევე 200 გერმანულ ენებზე). წიგნი გაყიდვაში არ შესულა და საჩუქრად გადაეცემოდა სხვადასხვა ქვეყნის მხოლოდ უმაღლესი ჩინის პოლიტიკურ მოღვაწეებს, მათ შორის მეფეებს, იმპერატორებსა და სულთნებს. ცნობილმა რუსმა კრიტიკოსმა ვ. სტასოვმა, რომელმაც წიგნის გამოცემას სპეციალური მონოგრაფია მიუძღვნა, მას „რუსული საოცრება“ უწოდა. აქედან გამომდინარე, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის ფაქტი, რომ მის სატიტულო ყდაზე, თავად ზვენიგოროდსკის პორტრეტთან ერთად, სწორედ ჩვენი ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს გამოსახულებიანი მინანქრებია გამოტანილი ვარძიის სახარების ყდის შემკულობიდან (სურ. 3). აქვე შევნიშნავთ, რომ ეს არის ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქრის დღემდე გამოცემული ერთადერთი ფერადი ილუსტრაცია, რის შესახებაც მიუთითებდნენ კიდეც, როგორც კონდაკოვ/ბაქრაძე, ასევე შ. ამირანაშვილიც.³⁰

მიუხედავად იმისა, რომ ეს წიგნი ჩაფიქრებული იყო ა. ზვენიგოროდსკის მინანქრების პირადი კოლექციის პუბლიკაციისა და პოპულარიზაციისათვის,³¹ საჭირო იყო ამ მასალის მეცნიერული დამუშავება და ტიხრული მინანქრის განვითარების მთელი ისტორიის კონტექსტში კოლექციის განხილვა, რისთვისაც სპეციალურად მიიწვიეს ნ. კონდაკოვი, რომელიც ზვენიგოროდსკმა დააფინანსა და მიავლინა რუსეთის რეგიონებსა და ევროპაში, მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმში დაცული მინანქრების ნიმუშების გასაცნობად და შესასწავლად. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ წიგნის გამოცემის შემდეგ თავად კონდაკოვს არც ერთი ექზემპლარი არ გადასცეს, რამდენადაც ეს მასთან დაკავშირებული ხელშეკრულებით არ იყო გათვალისწინებული. კიდეც უფრო საინტერესოა მეცნიერთან დაკავშირებული კონტრაქტის შემდეგი პუნქტი: ზვენიგოროდსკის მოთხოვნით, კონდაკოვს კონფიდენციალურად უნდა დაეცვა მისთვის მიწოდებული ნებისმიერი ინფორმაცია მინანქრებისა და მათი წარმომავლობის შესახებ. როგორც აღმოჩნდა, ამ ინფორმაციის გასაიდუმლოებას სერიოზული

თაქთაქიშვილსა და შ. ოსიპოვს ამ გამოცემის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცულ ექზემპლარზე მუშაობისას გაწეული დახმარებისათვის.

³⁰ შ. ამირანაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 308, შენიშ. 3.

³¹ ა. ზვენიგოროდსკის ინტერესი შუა საუკუნეების ხელოვნებისადმი 1864 წლიდან იწყება, როდესაც იგი ესპანეთში გაეცნო ამ პერიოდის ხელოვნების ნიმუშებს. XIX ს-ის დასასრულისათვის მისი კოლექცია შედგებოდა 43 ბიზანტიური, საქართველოდან და კიევის რუსეთიდან გატანილი უმაღლესი რანგის ტიხრული მინანქრის ნიმუშებისაგან, რომლებიც მისი დროის საუკეთესო კოლექციად ითვლებოდა.

მიზეზი ჰქონდა, რამდენადაც კოლექციის უმეტეს ნაწილს საქართველოს ეკლესია-მონასტრებიდან გაძარცვული და საეკვო გარემოებებში შექმნილი მინანქრები წარმოადგენდა. საარქივო დოკუმენტებისა და ზოგი არაპირდაპირი ცნობებით, ცხადი ხდება, რომ კონდაკოვი სრულად ფლობდა ინფორმაციას ამ მინანქრების წარმომავლობაზე, მაგრამ კონტრაქტის მძიმე პირობების გამო, იძულებული გახდა არ გაესაჯაროებინა ეს ინფორმაცია.³² როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ეს თავად ნაშრომსაც დაეტყო, რადგან აღნიშნული ფაქტის გამო კონდაკოვი ტექსტში არაფერს ამბობს ამა თუ იმ მინანქრის წარმომავლობასა და მიკუთვნებულობის შესახებ მისთვის ცნობილი ძეგლებისადმი, რამაც პუბლიკაციაში ამ საუცხოო მკვლევრისათვის არაღამახასიათებელი, ბუნდოვანი განმარტებები გამოიწვია. აღნიშნული გარემოების გათვალისწინებით, საინტერესოა, რა ცნობებს გვაწვდის იგი ჩვენი მინანქრების შესახებ.

უცნაური ფაქტია, რომ ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს მინანქრების ანალიზისას მკვლევარი დასაწყისშივე ხაზს უსვამს, რომ ისინი ი. ბალაშოვის კოლექციიდან არის და მისი კეთილი ნებართვით არის გამოტანილი ზვენიგოროდსკის წიგნის სატიტულო ყდის ილუსტრაციად. ეს გარემოება ბევრ შეკითხვას ბადებს: როგორ მოხდა, რომ თავისი კოლექციის პოპულარიზაციისათვის მომზადებული ამ ძვირფასი გამოცემის სატიტულო ყდის ილუსტრაციად ზვენიგოროდსკიმ სხვისი კოლექციის მინანქრების გამოტანის ნებართვა გასცა?³³

რაც შეეხება თავად მინანქრებს, მათი ტექნიკური შესრულების მეთოდისა და კოლორიტის ანალიზი, ნ. კონდაკოვის საშუალებას აძლევს განასხვა-

³² Ю. А. Пятницкий. О происхождении некоторых перегородчатых византийских эмалей из коллекций Эрмитажа. Эрмитажные чтения памяти Б. Б. Пиотровского. Тезисы докладов. СПб. 2000, გვ. 42-43.

³³ როგორც ცნობილია, ა. ზვენიგოროდსკი თვითონ ხელმძღვანელობდა წიგნის ყდის გაფორმებას, რისთვისაც მან საუკეთესო ფრანგი და რუსი სპეციალისტები მიიწვია. რუსი მკვლევრების მიერ გამოთქმული ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ბალაშოვის კოლექციის მინანქრების გამოტანა ამ წიგნის სატიტულო ყდის ილუსტრაციად, ნ. კონდაკოვის დაჟინებული მოთხოვნით უნდა მომხდარიყო (А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 143) არცთუ ისე არგუმენტირებულად გამოიყურება, თუკი გავითვალისწინებთ ნ. კონდაკოვთან დადებული მძიმე კონტრაქტის პირობებს და იმ ფაქტს, რომ მეცნიერს თავისი ნაშრომის არცერთი ექზემპლარიც კი არ გადასცეს. ამ კონტექსტში, გაუგებარია, რატომ უნდა გაეწია ზვენიგოროდსკის ანგარიში კონდაკოვის მოთხოვნისთვის და მისივე დაფინანსებით გამოცემული წიგნის სატიტულო ყდაზე რატომ უნდა გამოეტანა სხვისი კოლექციის მინანქრების ილუსტრაცია? ჩვენი აზრით, აქ უფრო სავარაუდოა გარკვეული ფინანსური გარიგება, რომელსაც ადგილი უნდა ჰქონდა ზვენიგოროდსკისა და ბალაშოვის შორის.

ოს ამ მინანქრების დამზადების თარიღი. ავტორის დაკვირვებით, ისინი სხვადასხვა პერიოდის ბიზანტიური ტიხრული მინანქრის ნიმუშებია. წმ. დემეტრეს მინანქარი X ს-ის მეორე ნახევარში ან XI ს-ის I ნახევარში უნდა იყოს შესრულებული და მინანქრის ძალზე თხელი ფენით თუ ვიშნელებით, საუკეთესო ბიზანტიელი ოსტატის ნახელავია (სურ. 4), ხოლო ღვთისმშობლის ორიგინალური გამოსახულება კი უფრო გვიან, XII ს-ის მიწურულით ან XIII ს-ის დასაწყისით შეიძლება დათარიღდეს. ავტორისეული ვერსიით, თავდაპირველად ეს მინანქრები უთუოდ რომელიმე მონუმენტურ ბიზანტიურ ობიექტს ამშვენებდა, მაგრამ კავკასიაში მათი ტრანსპორტირების შემდეგ გამოიყენეს სახარების ყდის გასაფორმებლად, სავარაუდოდ, XVIII ს-ში. ეს არის მოკლედ ის ძირითადი ინფორმაცია, რომელსაც ჩვენს მინანქრებზე ვიგებთ ამ გამოცემიდან.³⁴

როგორც ვხედავთ, მიუხედავად იმისა, რომ ნ. კონდაკოვმა იცოდა ამ მინანქრების წარმომავლობა, რაც დასტურდება მისი და ბაქრაძის ერთობლივი პუბლიკაციიდან, მკვლევრის რიგით მეორე ნაშრომში ავტორის მიერ ბიზანტიური ტიხრული მინანქრის ნიმუშებად მიჩნეული წმ. დემეტრესა და ღვთისმშობლის მინანქრების მხოლოდ ზოგადი, კავკასიური წარმომავლობა აღნიშნული, ასევე გამოთქმულია მოსაზრება მათი დამზადების განსხვავებული თარიღის და სახარების ყდის ღეკორში მინანქრების XVIII საუკუნეში ჩართვის შესახებაც. ცხადია, ზემოთ აღნიშნული კონტრაქტიდან გამომდინარე, აქ არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, რომ მინანქრები ვარძიის სახარების ყდას ამკობდა და მოგვიანებით გელათის მონატერში ინახებოდა.

გ. ჩუბინაშვილსა და შ. ამირანაშვილის მიერ მითითებული მესამე პუბლიკაცია ვარძიის სახარების მინანქრებზე, იმავე ნ. კონდაკოვის ფუნდამენტური ნაშრომის, 1915 წ. პეტერბურგში გამოცემულ «Иконография Богоматери»-ის II ტომია. აქაც გვხვდება ღვთისმშობლის მინანქრის ამჯერად შავთეთრი ფოტო, ხოლო რაც შეეხება პუბლიკაციის ტექსტს, ამ შემთხვევაშიც განსხვავებული ინფორმაციაა მოცემული მინანქრის წარმომავლობის შესახებ.

³⁴ აქვე მკვლევარი მიუთითებს, რომ წმ. დემეტრეს ოქროს ფირფიტაზე არსებული ნახვრეტები, რომლითაც იგი სახარების ყდაზე იყო მიმაგრებული, აჩვენებს, რომ მინანქარი თავისი ოქროს ფირფიტით მოხსნეს თავდაპირველი ობიექტიდან, ხოლო ღვთისმშობლის მინანქრის შემთხვევაში, ეს ნახვრეტები უკვე თავად მინანქარზეა, რაც იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ ამ შემთხვევაში თავად მინანქარი აცალეს მისი პირველი ლოკაციის ადგილიდან ანუ დიდი ბიზანტიური ზატიდან. Н. П. Кондаков. Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали. СПб. 1892, გვ. 149-151.

ცხადია, ნაშრომის მთავარი მიზნიდან გამომდინარე, ავტორი აქ მხოლოდ ღვთისმშობლის მინანქარს განიხილავს, ამ კონკრეტული კომპოზიციის იკონოგრაფიული სქემის განვითარების კონტექსტში. კერძოდ, აღნიშნულია, რომ ხატმებრძოლების შემდეგ, IX საუკუნიდან, ბიზანტიაში ვრცელდება ღვთისმშობლის ორიგინალური იკონოგრაფია, რომელიც მდგომარე ან ტახტზე მჯდომარე მარიამს წარმოადგენს ორანტის პოზაში. ეს იკონოგრაფიული ტიპი განსაკუთრებით XI-XII საუკუნეებში გვხვდება და, სავარაუდოდ, ისეთი კომპოზიციებიდან იღებს სათავეს, როგორებიცაა „ქრისტეს ამაღლება“ და „სამინელი სამსჯავრო“, რომლებშიც ხშირადაა ჩართული ფეხზე მდგომი ან ტახტზე დაბრძანებული, ორანტის ჟესტით ხელაპყრობილი ღვთისმშობლის გამოსახულება. როგორც მკვლევარი მიუთითებს, ეს კომპოზიცია არ გვხვდება ცალკე ხატის სახით, თუმცა, სავარაუდოდ, უნდა არსებებოდა ამ იკონოგრაფიის სასწაულმოქმედი ხატი ბიზანტიაში, რომელიც საფუძვლად დაედო აღნიშნულ სქემას.

კონდაკოვის დაკვირვებით, ღვთისმშობლის ასეთი იკონოგრაფიული ტიპი განსაკუთრებით ხშირადაა მოცემული მინიატურულ ხელოვნებაში და XI-XII საუკუნიდან არაერთხელ გვხვდება ტიხრული მინანქრის მედალიონებსა და საიმპერატორო საბეჭდავებზე. XII-XIII სს-ში კი უკვე ტახტზე მჯდომარე ღვთისმშობლის სახითაც არის გამოსახული, რომელსაც მთავარანგელოზები იცავენ. მისივე ვარაუდით, ეს იკონოგრაფიული სქემა ბიზანტიიდან ვრცელდება დასავლურ ხელოვნებაშიც, სადაც „ღვთისმშობლის დიდების“ კომპოზიციად ყალიბდება.

სწორედ ამ კონტექსტში აღნიშნავს მკვლევარი, რომ ბიზანტიაში, ტახტზე დაბრძანებული ღვთისმშობლის გამოსახულება მთავარანგელოზებთან ერთად, გვხვდება შესანიშნავ მინანქარზე საქართველოდან, რომელიც ამჟამად ი. ბალაშოვის კოლექციაში ინახება პეტროგრადში. ავტორის აზრით, ძნელი სათქმელია, რა იდეურ-რელიგიურ დატვირთვას ატარებდა მინანქრის ეს კონკრეტული კომპოზიცია, რამდენადაც, სავარაუდოდ, იგი თავდაპირველად რომელიღაც სხვა დიდი ზომის ძეგლს ამკობდა და მისი აზრობრივი მნიშვნელობა მხოლოდ იმის მიხედვით შეიძლება განისაზღვროს, თუ როგორ კონტექსტში იყო მინანქარი მოთავსებული ორიგინალურ ანსამბლში: მაცხოვრის, ღვთისმშობლის თუ, თუნდაც, დიდი ჯვრის გამოსახულებასთან ერთად. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მკვლევრის ატრიბუცია მინანქრის ორიგინალური წარმომავლობის შესახებ: იგი აღნიშნავს, რომ მინანქრის სქელი

ფენისა და ნახატის არასწორი ფორმით თუ კიმსჯელებით, ღვთისმშობლის მიწანქარი ქართული ძეგლია.³⁵

რამდენადაც მკვლევარს ღვთისმშობლის მინანქარი XII-XIII სს-ის ქართულ ძეგლად მიიჩნია, საინტერესოა ამ იკონოგრაფიის როგორც ბიზანტიური, ასევე ქართული, XII-XIII სს-ის პარალელები. ასეთ მაგალითებად შეიძლება დასახელდეს დასავლური ძეგლებიდან მინიატურა ცნობილ ვინჩესტერის ფსალმუნში ბრიტანეთის ბიბლიოთეკიდან, რომელიც დაახ. 1150 წლით თარიღდება და ახლავს ლათინური წარწერა: „აქ არის იგი, ზეციერი დედოფალი.“ მკვლევართა დაკვირვებით, „ღვთისმშობლის დიდების“ ეს კომპოზიცია, ფსალმუნის მეორე მინიატურასთან ერთად, რომელიც ღვთისმშობლის მიძინებას გამოსახავს, აშკარად ბიზანტიური გავლენებით გამორჩევა ფსალმუნის სხვა დანარჩენი ილუსტრაციებისაგან.³⁶ რაც შეეხება XII-XIII სს-ის ქართულ პარალელებს, ყველაზე ახლოს ჩვენი მინანქრის კომპოზიციასთან ტიმოთესუნის XII ს-ის საშინელი სამჯავროს კომპოზიციის ფრაგმენტი, სადაც ტახტზე დაბრძანებული ღვთისმშობელი იდენტური ქრისტიანა გამოსახული ანგელოზებთან ერთად.³⁷ მინანქარზე ღვთისმშობლის უკან მთავარანგელოზთა გამოსახულება კი ძალიან ჰგავს მთავარანგელოზთა გამოსახულებას წილკნის ცნობილ ღვთისმშობლის ხატზე (IX-XII-XVIII სს).³⁸

ამდენად, ჩვენი მინანქრების შესახებ არსებული ნ. კონდაკოვის ბოლო პუბლიკაციით, რომელიც ჩუბინაშვილ/ამირანაშვილთანაა მითითებული, რამდენიმე ახალ ინფორმაციას ვგებულობთ. კერძოდ, დასტურდება, რომ 1915 წლისათვის ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქარი ჯერ კიდევ პეტერბურგშია, ი. ბალაშოვის კოლექციაში. ამავე დროს, როგორც კონდაკოვი აკონკრეტებს, მინანქარი საქართველოდანაა. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი მკვლევრის ვარაუდია იმის შესახებ, რომ ღვთისმშობლის მინანქარი მთავარანგელო-

³⁵ ავტორის შენიშვნით, ამ მინანქრისთვის დამახასიათებელი ფირუზისფერი ფონი ჯერ კიდევ ძველ ბერძნული, აღმოსავლური მინანქრისთვის იყო დამახასიათებელი და შემდგომში, X ს-დან როგორც დასავლეთში, ასევე აღმოსავლეთში ვრცელდება. Н. П. Кондаков. Иконография Богоматери. Т. II. Петроград. 1915, გვ. 357-370, ილ. 208.

³⁶ The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A. D. 843-1261. ed. by H. Evans and W. D. Wixom. New York. 1997, გვ. 474-475. ილ. 312. Ю. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 168.

³⁷ ე. პრივალოვა. ტიმოთესუნის მოხატულობა. თბ. 1980, ტაბ. XXVI.

³⁸ წილკნის ღვთისმშობლის ხატის ფერადი ფოტო ილუსტრირებულია კატალოგში: საქართველოს ეროვნული მუზეუმის საგანძურებიდან. თბ. 2009, გვ. 60.

ზებთან ერთად, ქართველი ოსტატის მიერ უნდა იყოს შესრულებული. თუმცა, არც აქ არის ნახსენები, თუ რომელ ქართულ ძეგლს ამკობდა იგი.

ვფიქრობთ, რომ დასახელებულ პუბლიკაციებში მინანქრების წარმომავლობის შესახებ არსებული განსხვავებები ადვილად ხსნის იმ ფაქტს, თუ რატომ აარდეს თავი გ. ჩუბინაშვილმა და შ. ამრანაშვილმა თავიანთ ნაშრომებში სახარების ზუსტ იდენტიფიკაციას. ცხადია, ერთსა და იმავე ძეგლზე სხვადასხვა პუბლიკაციაში ერთი და იმავე ავტორის მიერ მოწოდებული ასეთი განსხვავებული ინფორმაციები ძნელად დასამოწმებელი არგუმენტი იქნებოდა სახარების წარმომავლობისა თუ მინანქრების რომელიმე კონკრეტულ ძეგლზე მიკუთვნებულობისათვის.

თუკი ჩვენ სამივე პუბლიკაციაში მოყვანილ ცნობებს შევაჯერებთ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ნ. კონდაკოვისა და ბაქრაძის ვიზიტისათვის, XIX ს-ის 80-იანი წლების მიწურულს, მინანქრები უკვე გატანილია გელათის მონასტრიდან, ხოლო 1915 წელს ისინი ჯერ კიდევ პეტერბურგში, ი. ბალაშოვის კოლექციაში ინახება. საინტერესოა, რა მოხდა ამ თარიღებს შორის და როგორ მოხდა მინანქრები ი. ბალაშოვის კოლექციაში?

როგორც ზემოთ აღინიშნა, გ. ჩუბინაშვილის ცნობითაც, ჩვენი მინანქრები XIX ს-ის 80-იან წლებში გაიტანეს გელათის მონასტრიდან. ამავე დროს, კონდაკოვ/ბაქრაძის გელათის მონასტერში ვიზიტის დროისათვის, 1889 წელს, სახარების ყდა უკვე გამოცვლილია საზიკოვის სახელოსნოში დამზადებული რუსული ყდით. რამდენადაც ნ. კონდაკოვის ნაშრომი ზვენიგოროდსკის მინანქრის კოლექციის შესახებ 1892 წლით თარიღდება, ისიც შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ვარძიის სახარების მინანქრები ბალაშოვს უკვე შეძენილი აქვს ამ დროისათვის. საინტერესოა, რამდენადაა შესაძლებელი მინანქრებით შემკობილი სახარების ყდის გელათის მონასტრიდან გატანის თარიღის დაზუსტება და რა კავშირი აქვს ამ ფაქტთან თავად ი. ბალაშოვს?

როგორც ცნობილია, XIX ს-ის II ნახევარში ქართული ეკლესია-მონასტრები და მათ შორის გელათის მონასტერიც, არაერთხელ გაიძარცვა. განსაკუთრებით დრამატულია 1859 წელს მომხდარი ხაზულის კარედის გაძარცვა, რომლის დროსაც ხატის შემამკობელი ძვირფასეულობა პირდაპირ მოაგლიჯეს კარედიდან, მისი ნაწილები კი მძარცველების მიერ სიჩქარის გამო, ეზომიც კი ნახეს მეორე დღეს მიმობნეული. ძარცვის ამ ფაქტში მთავარი ბრალი კავკასიის მთავრამართებლის ადიუტანტ, შემდგომში (1867-1874 წლებში), ქუთაისის გუბერნატორ გრაფ ვ. ლევაშოვს ედებოდა, თუმცა, ბოლო

კვლევებით, ეს ფაქტი არ დასტურდება.³⁹ როგორც ზემოთ აღინიშნა, მასვე ბრალდებოდა მონასტრის სხვა საგანძურის დაკარგვაც, რომელთა შორის სახელდებოდა სახარება, რომლის ყდასაც ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს მინანქრები ამკობდა. როგორც ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის საარქივო ფოტოდან შეიძლება დავასკვნათ, ა. როინაშვილს, ღვთისმშობლის მინანქრის ფოტო სახარებიდან მინანქრებიანი ყდის მოხსნის შემდეგ უნდა გადაეღო, რამდენადაც ფოტოზე აშკარად ჩანს, რომ ორნამენტულ ჩარჩოში ჩასმული მინანქარი ყდის ამ ნაწილთან ერთად უკვე განცალკევებულია სახარებიდან (სურ. 1). როგორც აღვნიშნეთ, მუზეუმის არქივში, ღვთისმშობლის მინანქრის ფოტოსთან ერთად, ხახულის კარედის ფრაგმენტების ფოტოებიცაა დაცული, რომლებიც მათი ჩარჩოების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ასევე ა. როინაშვილის გადაღებულია. რამდენადაც ა. როინაშვილი 1898 წელს გარდაიცვალა, მას ხახულის კარედის ფრაგმენტების გადაღება მხოლოდ გელათის მონასტერში შეეძლო, რადგან კარედი ჯერ კიდევ მონასტერში იყო დაცული.⁴⁰ აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვარძიის სახარების მინანქრების ფოტოებიც იქვე, გელათის მონასტერშია მის მიერ გადაღებული, მას შემდეგ რაც სახარების ყდა უკვე გამოცვლილია.

როგორც მოგვიანებით გაირკვა, სახარების ყდის შეცვლა რუსული ყდით ძალიან ოსტატურად განხორციელდა, რამაც თავად სახარება დაზიანებას გადაარჩინა. ეს ფაქტი უდავოდ მოწმობს, რომ მძარცველებს კარგად ესმოდათ მისი ღირებულება და მნიშვნელობა. ძარცვაში ბრალდებულ პირთა შორის, გრაფ ლევაშოვის გარდა, რუსი ფოტგორაფი ი. საბინ-გუსიც სახელდებოდა. ასევე საეჭვო რეპუტაციის ადგილობრივი ექზარხი პალადი, რომელმაც გასცა ნებართვა სიძველეთა ფიქსაციისა და ყდების გამოცვლისათვის.⁴¹ ზოგიერთი პუბლიკაცია თავად ა. როინაშვილსაც ასახელებს, რამდენადაც როგორც ი. საბინ-გუსს, ასევე ა. როინაშვილსაც უდავოდ ნანახი ჰქონდათ

³⁹ როგორც უახლესი პუბლიკაციებიდან ირკვევა, ხახულის კარედის გაძარცვის მომენტისათვის გრაფი ლევაშოვი ჯერ კიდევ არ იყოფებოდა საქართველოში. იხ. მ. კეზევაძე, ხახულის ხატის გაძარცვის საიდუმლოება. გელათის მონასტრის 1859 წლის 18 მაისის გაძარცვა. გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი. 3. 2006, გვ. 3-20.

⁴⁰ ხახულის კარედი 1952 წელს გადმოიტანეს გელათის მონასტრიდან საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. შ. ამირანაშვილი. ხახულის კარედი. თბ. 1972, გვ. 1.

⁴¹ ეს ფაქტი სწორედ ნ. კონდაკოვმა 1889 წელს, საქართველოში მოგზაურობისას აღმოაჩინა. აღსანიშნავია, რომ შემდგომში, მინანქრებით ვაჭრობისას, ა. ზენიგოროდსკი ხშირად იყენებდა ამ ნებართვას მინანქრების წარმომავლობის ლეგიტიმურობის დასამოწმებლად. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 142.

გელათის მონასტერში ვარძიის სახარება და ამავე დროს, ორივეს სახელი დაკავშირებული იყო საეკვო წარმომავლობის ანტიკვარული ნივთებით ვაჭრობასთან რუსეთში.⁴² იქნებ სწორედ ამიტომ არ ასახელებს გ. ჩუბინაშვილი ა. როინაშვილს ფოტოების ავტორად და ხაზს უსვამს, რომ ჩვენი სახარების მინანქრები დ. ერმაკოვის ფოტოებიდან გახდა ცნობილი? ამ კონტექსტში ისევ ამოტივტივდება ზემოთ ხსენებული ანონიმი ქართველი ფოტოგრაფის ვინაობა, რომელმაც პირველმა მიიღო ნებართვა ქართულ ეკელსია-მონასტრებში დაცული შუა საუკუნეების ხელნაწერების ყდების ახალი რუსული ყდებით გამოცვლის შესახებ. ვინ უნდა ყოფილიყო ეს პიროვნება?

ისევ ვარძიის სახარების მინანქრებიანი ყდის გელათის მონასტრიდან გატანის თარიღს თუ დავუბრუნდებით, ჩვენს ხელთ არსებული ბოლო მონაცემები საშუალებას გვაძლევს, უფრო დავაზუსტოთ ეს თარიღი. როგორც უკვე ვიცით, ვარძიის სახარების მინანქრებიანი ყდა XIX ს-ის რუსული, იუველირ ი. საზიკოვის სახელოსნოში დამზადებული ყდით შეიცვალა. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ ახლახან გამოცემულ ალბომში, რომელიც ქართული ხელნაწერების ჭედურ ყდებს ეხება, მოცემულია ცნობები იმ დამღების შესახებ, რომლებიც ამ ყდებზეა გამოვლენილი. როგორც აღმოჩნდა, ერთადერთი ქართული ხელნაწერის ყდა, რომელსაც საზიკოვის დამღა აქვს, სწორედ ვარძიის სახარების ყდაა და მას თარიღიც ახლავს – 1871 წელი.⁴³ აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჩვენი მინანქრები 1871 წლის ახლო ხანებშია გატანილი გელათის მონასტრიდან. აქვე ყურადღება უნდა გავამახვილოთ იმ ფაქტზეც, რომ ვარძიის სახარების რუსული ყდის ოსტატი საზიკოვი სწორედ ის ოსტატია, რომლის სახელოსნოშიც დამზადდა ხაზულის კარედის ღვთისმშობლის მინანქარში შესრულებული ხატის შემცვლელი, ვერცხლის ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც გაძარცვის შემდეგ ღვთისმშობლის მინანქრის ფრაგმენტების დაბრუნებამდე იყო კარედში ჩასმული. საინტერესოა, რომ მასაც ახლავს საზიკოვის სახელოსნოს დამღა, რომლითაც ამ ვერცხლის ხატის დამზადების თარიღი დგინდება – 1864 წ.⁴⁴

⁴² კერძოდ, ცნობილია, რომ 1887 წელს მოსკოვში „კავკასიური მუზეუმის“ წარდგენის შემდეგ, ა. როინაშვილმა ამ მუზეუმის კოლექციების ნაწილი ა. ბობრინსკის მიჰყიდა, რომელთა შორის საეკვო წარმოშობის ნივთებიც იყო, რაც განიხილეს კიდევ მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის აღმოსავლეთის განყოფილების სხდომაზე. ამ საკითხებზე А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 174, შენ. 33.

⁴³ ქართული ხელნაწერების ჭედური ყდები, გვ. 17, ილ. 52-53.

⁴⁴ რ. ყენია. ხაზულის ღვთისმშობლის ხატის კარედის მოჭედილობა, გვ. 32, 33, შენიშვნა 98.

ამკარაა, რომ ხაზულის კარედის 1959 წლის ძარცვის შემდეგ მომდევნო ოპერაცია გელათის სიწმინდეების გასაქურდად, უფრო დახვეწილი და კარგად ორგანიზებული გეგმით მომზადდა და, როგორც აღინიშნა, სახარების ყდა ფრთხილად შეიცვალა, სპეციალურად ამ მიზნით წინასწარ მომზადებული რუსული ყდით. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, საზიკოვის სახელოსნოს დამლა მხოლოდ ორ, განსაკუთრებული ღირებულების ქართულ ძეგლზე – ხაზულის კარედსა და ვარძიის სახარებაზეა დადასტურებული. ხომ არ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ ორი ძეგლის გაძარცვის ოპერაცია ერთი და იმავე ჯგუფის მიერ განხორციელდა, კარედის შემთხვევაში საკმაოდ მოუშადალად, სახარების ყდის გატანისას კი უკვე ზუსტად გააზრებული გეგმით? იქნებ სწორედ კვალის დაფარვისა და ყურადღების გადატანის მიზნით დააწერეს ა. როინაშვილის ფოტოს ხაზულის სახარების ყდა? ფოტოს გადაძღვებს ხომ უდავოდ უნდა სცოდნოდა, რომელ სახარებას აფორმებდა ეს ყდა? ასევე საინტერესოა, რამდენად იყო ამ მოვლენებთან დაკავშირებული თავად ი. ბალაშოვი? ამ შეკითხვაზე პასუხის გასაცემად ამჯერად პეტერბურგში უნდა გადავინაცვლოთ და თვალი გავადევნოთ ვარძიის სახარების მინანქრებიანი ყდის ისტორიას 1892 წლის, ანუ ზენიგოროდსკის მინანქრის კოლექციის პუბლიკაციის შემდგომ, უკვე რუსეთში.

როგორც აღმოჩნდა, ზენიგოროდსკის კოლექციის ექსკლუზიურმა გამოცემამ დ იმ ფაქტმა, რომ ვარძიის სახარების ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს მინანქრები ამ წიგნის სატიტულო ყდაზე იქნა ილუსტრირებული, მათდამი მუზეუმებისა და კოლექციონერების დიდი ინტერესი გააჩინა. უკვე 1897 წელს მინანქრები ჩაერთო პეტერბურგის საიმპერატორო მუზეუმის ექსპოზიციაში, 1898 წელს არქეოლოგიური ინსტიტუტის ექსპოზიციაში, ხოლო 1915 წელს კი ბარონ შტიგლიცის მიერ პეტერბურგში დაარსებული ტექნიკური ხატვის ცენტრალური სასწავლებლის მუზეუმის საგამოფენო ექსპოზიციაში. სამივე შემთხვევაში საგამოფენო საინვენტარო მასალებში მითითებულია, რომ მინანქრები ი. ბალაშოვის კოლექციიდან არის.⁴⁵ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მინანქრები თავიდანვე ი. ბალაშოვთან მოხვდა ქუთაისიდან, უკვე XIX ს. 80-იან წლებში, შესაძლოა, მესამე პირის, გრაფ ლევაშოვის თანამონაწილეობით ან თავად ბალაშოვის კავშირით ძარცვის ორგანიზატორებთან.⁴⁶

⁴⁵ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, гл. 175, ил. 42, 43.

⁴⁶ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, гл. 143.

ცხადია, რომ ამ გამოფენებისადმი სპეციალისტთა და ანტიკვარების დიდი ინტერესის გამო, საექსპოზიციო დარბაზებში ნივთების არაერთი ფოტო იქნებოდა გადაღებული. ამიტომ შესაძლებელია დაგუშვათ, რომ მინანქრების ფოტოები მხოლოდ ა. როინაშვილს არ გადაუღია გელათის მონასტერში და არსებობდა მათი პეტერბურგში დაფიქსირებული ვერსიებიც.⁴⁷

შემდეგი დოკუმენტური ცნობა ი.ბალაშოვის კოლექციასთან დაკავშირებით, რომელიც კონკრეტულად ვარძიის სახარების ყდის მინანქრებს ეხება, დაცულია 1917 წლის 6 ნოემბრით დათარიღებულ რუსი ანტიკვარის, მ. სავოსტინის წერილში მოსკოველი ანტიკვარის, ი. ოსტროუხოვისადმი.⁴⁸ რო-

⁴⁷ ა. როინაშვილი ბოლო ორ გამოფენას ვერ მოესწრო, რადგან იგი 1898 წელს გარდაიცვალა, მაგრამ ამ დროს ცოცხალი იყო დ. ერმაკოვი, რომელიც 1916 წელს გარდაიცვალა. მას უთუოდ ექნებოდა ინფორმაცია პეტერბურგის გამოფენებსა და იქ წარდგენილი ქართული ნივთების შესახებ, განსაკუთრებით ბოლო გამოფენაზე, რადგან ი. სტრაუშე, იმჟამად საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმის დირექტორი, სადაც როინაშვილის გადაღებული ღვთისმშობლის მინანქრის ფოტო ინახება, სწორედ ბარონ შტიგელიცის სასწავლებლის კურსდამთავრებული იყო და, ცხადია, აქტიური ურთიერთობა ჰქონდა თავის სასწავლებელთან. არც ის უნდა გამოვრცხოთ, რომ ერმაკოვსაც შეეძლო გადაეღო ეს ნივთები. ამ რაკურსითაც შეიძლება თითქმის აიხსნას, თუ რატომ იმოწმებს ჩუბინაშვილი ზაზგასმით ერმაკოვის და არა როინაშვილის ფოტოებს. თუმცა, როგორც რუსი მკვლევარი ი. პიატნიცკი მიუთითებს, პეტერბურგის ერმიტაჟში ინახება ქართული ფოტოების ალბომი, რომელთა შორის არის ვარძიის სახარების ყდის ფოტოებიც, დამზადებული დ. ერმაკოვის ნეგატივებიდან. ეს ალბომი, 1888 წლით არის დათარიღებული, მაგრამ ავტორის მითითებით, მასში უფრო ადრეული თარიღის ნეგატივებიც არის ჩართული. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 176, შენ. 58. ამ შემთხვევაში კი უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ფოტოები ა. როინაშვილის გადაღებულია, რომლებიც შემდეგ ერმაკოვს გადაეცა სხვა ფოტონეგატივებთან ერთად საკუთრებაში. საინტერესოა, რომ პიატნიცკის პუბლიკაციაში გვხვდება უკვე 1915 წლით დათარიღებული ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს მინანქრების ფოტოებიც (ილ. 20, 21), უკვე ორნამენტული მონარჩოების გარეშე. სავარაუდოდ, ეს ფოტოები უკვე პეტერბურგშია გადაღებული, მას შემდეგ, რაც მინანქრები რუსეთში აღმოჩნდა და ყდისა და მისი ორნამენტული დეკორისაგან იქნა განცალკევებული.

⁴⁸ პირველი წერილობითი დოკუმენტი, რომელიც ინფორმაციას გვაწვდის მინანქრების შესახებ უკვე ი. ბალაშოვის კოლექციაში, არის 1909 წლის პეტერბურგის სპეციალური სხდომის ჩანაწერი, რომელზეც განიხილებოდა ა. ზეენიგოროდსკის მინანქრის კოლექცია და მისი საეჭვო წარმომავლობა. როგორც ამ დოკუმენტიდან ირკვევა, 9 მაისის სხდომაზე ნ. კონდაკოვმა წამოჭრა საკითხი ამ კოლექციის კრიმინალურ წარმომავლობაზე და აღნიშნა, რომ როგორც ამ კონკრეტული, ისე სხვა რუსულ კოლექციებში არსებული მინანქრების უმეტესობა ნაძარცვია საქართველოდან და აუცილებელია მათი დაბრუნება კანონიერი მფლობელებისთვის – ქართული ეკლესიისათვის. იგივე საკითხი დაისვა ა. ბობრინსკისა და ი. ბალაშოვის კოლექციებთან დაკავშირებითაც. აღნიშნული კოლექციონერებიდან მხოლოდ ა. ბობრინსკი იყო თანახმა დაებრუნებინა ნივთები საქართველოსთვის, იმ შემთხვევაში, თუ კი ისინი ადგილზე სათანადოდ დაცული იქნებოდა. ი. ბალაშოვის კოლექციის შესახებ კი ითქვა, რომ მან უკვე უნადგურა თავისი კოლექცია ნატიფი ხელოვნების საიმპერატორო საზოგადოებას (თუმცა, როგორც აღმოჩნდა,

გორც წერილის ავტორი ადრესატს უზიარებს, თავის კოლქციაში დაცული ორი ბიზანტიური მინანქრისათვის, რომლებზეც წმ. დემეტრესა და ღვთისმშობლის გამოსახულებებია, ი. ბალაშოვმა მას საფასურად ნახევარი მილიონი ფრანკი (!) მოსთხოვა და აცნობა, რომ ეს მინანქრები მას გაუცვალეს გელათის მონასტრის სახარებისთვის დამზადებულ ახალ ყდაში.⁴⁹ როგორც ვხედავთ, ამ დოკუმენტით ცხადი ხდება, თუ როგორ მოხვდა ჩვენი მინანქრები რუსეთის იმპერიის სამეფო კარის კამერგერთან და ცნობილ კოლექციონერთან, ი. ბალაშოვთან. აქვე, ისიც დასტურდება, რომ მინანქრები 1917 წლისთვის ჯერ კიდევ პეტერბურგშია. უკვე 1925 წელს კი დ. გორდეევის პუბლიკაციაში: «Материалы к обследованию гелатских древностей», მითითებულია, რომ მისი ინფორმაციით, მინანქრები წმ. დემეტრესა და ღვთისმშობლის გამოსახულებით ბალაშოვის კოლექციიდან უკვე გატანილია საზღვარგარეთ.⁵⁰ ი. ბალაშოვი 1919 წელს გრადაიცვალა და, მისი ანდერძის მიხედვით, მინანქრები ნატიფი ხელოვნების საიმპერატორო საზოგადოებას (როგორც მოგვიანებით დაზუსტდა, საიმპერატორო ერმიტაჟს) უნდა გადასცემოდა, თუმცა მინანქრები არც საზოგადოებისა და არც ერმიტაჟის კოლექციებში არ მოხვდა, რადგან ისინი არალეგლურად გაიტანეს რუსეთიდან 1921 წელს. ამ საკითხს ჩვენ ქვემოთ კიდევ შევეხებით, თუმცა მანამდე ისევ ჩვენს მინანქრებს დაუვბრუნდეთ, რომელთა შესახებაც შემდეგ ცნობას, უკვე 1931 წელს ვხვდებით, პარიზის ცნობილი ბიზანტიური გამოფენის კონტექსტში.

მას ეს ნივთები საიმპერატორო ერმიტაჟისთვის უნდა გადაეცა). სწორედ ამ სხდომაზე სამხატვრო აკადემიის წევრმა და არცთუ ისე სახარბიელო რეპუტაციის მქონე მ. ბოტკინმა განაცხადა, რომ ბალაშოვის კოლექციაში დაცული მინანქრები, ასევე, ნაძარცვია საქართველოდან და ქუთაისიდან გრაფ ლევაშოვმა გაიტანა. ძნელი სათქმელია, რამდენად სარწმუნო და ზუსტია ბოტკინის ცნობა, რადგან ცნობილია, რომ თავად ბოტკინიც არ იყო დაინტერესებული კოლექციების თვდაპირველი მფლობელებისადმი დაბრუნებით და, უფრო მეტიც, ხშირად სწორედ მას ადანაშაულებდნენ სიძველეთა ძარცვის ორგანიზებაში ფოტოგრაფ ი. საბინ-გუსთან ერთად. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 175, შენ. 45. როგორც ჩანს, სწორედ ბოტკინის ამ ცნობას ეყრდნობა შ. ამირანაშვილი, როდესაც სახარების გელათიდან გატანაში გრაფ ლევაშოვს ადანაშაულებს

⁴⁹ Ю. А. Пятницкий. Из истории антикварного рынка России в предреволюционные и послереволюционные годы: Михаил Михайлович Савостин, Studii de Muzeologie. Volum dedicat aniversarii a XXX-a Muzeului National de Istorie (II). Cishinau. 2013, გვ. 185.

⁵⁰ Д. Гордеев, Материалы к обследованию гелатских древностей, საისტორიო მოამბე. თბ. 1925, გვ. 129, შენ. 11. საინტერესოა, რომ დ. გორდეევიც აღნიშნავს, რომ სწორედ დ. ერმაკოვის ფოტოებია პირველწყარო, რომელთა საშუალებითაც გახდა ცნობილი წმ. დემეტრესა და ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქრები, რომლებიც ი. ბალაშოვის კოლექციაში ინახებოდა და ორჯერ გამოიცა კონდაკოვის მიერ.

თუმცა, ვიდრე კონკრეტულად ამ ბიზანტიურ გამოფენას შევეხებით, მისი მნიშვნელობის გამოსაკვეთად, მცირე ხნით 1931 წლის პარიზის კულტურულ სივრცეში უნდა გადაინაცვლოთ, სადაც 6 მაისს, ქალაქის გარეუბანში, ცნობილ Bois de Vincennes პარკში, უდიდესი პოლიტიკური მნიშვნელობის გამოფენა გაიხსნა სახელწოდებით: „კოლონიალური ხელოვნება,“ რომელიც 6 თვეს გრძელდებოდა და უპრეცედენტო რაოდენობის, თითქმის 9 მილიონამდე მნახველი ჰყავდა. გამოფენას დიდი საერთაშორისო კონტექსტი ჰქონდა იმ მოვლენებიდან გამომდინარე, რომლებიც ამ პერიოდის ევროპისა და მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე ჩნდება. 1930 წლიდან იწყება ძირეული ცვლილებები საბჭოთა სახელმწიფოს კულტურულ ცხოვრებაში. 20-30-იანი წლების NEP-ის ლიბერალური ექსპერიმენტები ხელოვნებაში სოციალური რეალიზმითა და სტალინის კულტის პროპაგანდით იცვლება. უკვე ახლოვდება ადოლფ ჰიტლერის მოსვლა გერმანიის ხელისუფლების სათავეში. მანამდე კი განსაკუთრებულად იძაბება ურთიერთობა საფრანგეთისა და გერმანიის მთავრობებს შორის, რადგან გერმანელები მკვეთრად აკრიტიკებენ ფრანგების კოლონიალურ პოლიტიკას. სწორედ ამ კრიტიკის პასუხად იხსნება პარიზის გამოფენა, რომლის მთავარი მიზანი იყო, რაც შეიძლება პოზიტიურად წარმოეჩინა საფრანგეთის კოლონიალური პოლიტიკა, უმთავრესად, როგორც კულტურათა ურთიერთკავშირისა და დიალოგის დამადასტურებელი ვიზუალური დოკუმენტი. გამოფენის ექსპოზიცია ძალზე შთამბეჭდავი იყო, რადგან ღია ცის ქვეშ გაშლილ უზარმაზარ საგამოფენო სივრცეში საფრანგეთის სხვადასხვა კოლონიის არქიტექტურის ამსახველი, ორიგინალის ზომის დეკორაციები აიგო. ამ გამოფენას უდიდესი რეზონანსი მოჰყვა მსოფლიო პრესაში, რასაც ადასტურებს გამოფენისადმი სპეციალურად მიძღვნილი 100-მდე კონგრესი და 3000-მდე რეპორტაჟი, რომელთა მთავარი სადისკუსიო თემა კოლონიალიზმი და მისი პოლიტიკური-ისტორიული და კულტურული შედეგები იყო. ამ პოლიტიკური მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გამოფენას არაერთი ქვეყნის უმაღლესი სახელმწიფო პირი სტუმრობდა.⁵¹

და აი, ასეთ ფონზე, კოლონიალური გამოფენის გახსნიდან რამდენიმე კვირაში, 1931 წლის 28 მაისს, პარიზის დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმში, მსოფლიოში სიდიდით პირველი, ბიზანტიური ხელოვნებისა და კულტურის გამოფენა გაიხსნა, რომელიც 9 ივლისამდე გაგრძელდა. საგამოფენო

⁵¹ C. Hodeir. 1931, l'exposition colonial. Paris: Editions Complexe. 1991.

კომიტეტის პრეზიდენტი ცნობილი ბიზანტიოლოგი შარლ დიდი იყო. გამოფენის ორგანიზატორთა შორის კი იყვნენ: ცნობილი ფრანგი ხელოვნებათმცოდნე, ჰენრი მატისის სიძე და მხატვრის შემოქმედების აღიარებული ექსპერტი ჟ. დუტუი, ამერიკელი დიპლომატი, ბანკირი და სიძველეთა მცოდნე რ. ტაილერი და ამერიკელი დიპლომატი და შეერთებული შტატების საგარეო უწყების თანამშრომელი, შემდგომში ჰარვარდის უნივერსიტეტის დუმბარტონ ოქსის ცნობილი სამცნიერო ცენტრისა და მუზეუმის დამაარსებელი რ. ბლისი მეუღლითურთ.⁵² როგორც აღმოჩნდა, ორგანიზატორებმა სწორი გათვლა გააკეთეს და პარიზის მსოფლიო ყურადღების ცენტრში ყოფნამ ბიზანტიურ გამოფენაზეც დიდი გავლენა იქონია.

გამოფენას, რომლის ექსპოზიციაშიც 750-მდე ბიზანტიური ხელოვნების ნიმუში იყო ჩართული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნების მუზეუმებისა და კერძო კოლექციებიდან, სენსაციური წარმატება ხვდა წილად და თითქმის მილიონამდე მნახველი ესტუმრა, რამაც ბიზანტიური ხელოვნებისადმი ანტიკვარის მოყვარულთა და ამერიკელი კოლექციონერების არნახული ინტერესი გამოიწვია. მნახველთა განსაკუთრებულ ფოკუსში გამოფენაზე ექსპონირებული ტიხრული მინანქრების ნიმუშები მოხვდა, რომელთა უმრავლესობა ზვენიგოროდსკისა და ბოტკინის კერძო კოლექციებიდან იყო ცნობილი და საქართველოდან არალეგალურად გატანილი.⁵³ ამ მინანქრების უმეტესობა პარი-

⁵² Exposition Internationale d'art Byzantine. Paris, Musée des Arts decoratifs. Paris. 1931.

⁵³ დასავლურ სამცნიერო ლიტერატურაში 1931 წლის ბიზანტიური გამოფენის ასეთი მოულოდნელი წარმატება, უმეტესად, სწორედ პარიზული ანტიკვარული ბაზრისა და ამერიკელი კოლექციონერების შუა საუკუნეების, განსაკუთრებით კი, ბიზანტიური ხელოვნების ნიმუშებისადმი გაზრდილი ინტერესის კონტექსტშია გაანალიზებული (იხ. R. Nelson. "Royal Tyler and the Bliss Collection of Byzantine Art." in James N. Carder, ed., A Home of the Humanities: the Collecting and Patronage of Mildred and Robert Woods Bliss. Washington. DC. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. 2010, გვ. 27-50). რასაკვირველია, ეს ფაქტორი, მართლაც, მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ამ პროცესში. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ამ ინტერესს ამ პერიოდის პარიზული მოდის ინდუსტრიაც არანაკლებ უწყობდა ხელს. სწორედ ამ დროს გამოდის ცნობილი ფრანგი დიზაინერის, კოკო შანელის, ბიზანტიური ხელოვნებით ინსპირირებული სამკაულის პირველი ნიმუშები. თუმცა „კოლონიალური გამოფენის“ მკაფიო პოლიტიკური კონტექსტი, ბიზანტიური გამოფენის სენსაციური წარმატების უფრო ფართო რაკურსში გაანალიზებას მოითხოვს, რადგანაც ექსპოზიციაზე წარდგენილი ბიზანტიური ხელოვნების ნიმუშებიდან, დამოვალიერებელთა განსაკუთრებულ ფოკუსში, საქართველოდან არალეგალურად გატანილი და რუსი კოლექციონერების მიერ წარდგენილი „ბიზანტიური“ ტიხრული მინანქრები ხვდება. ეს იმ დროს, როდესაც წარმოშობით ქართველი, ისტალინი საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაურია, საქართველოდან ბოლშევიკებისაგან დასაცავად გატანილი საგანძური საფრანგეთშია, ხოლო ბიზანტიური გამოფენის ორგანიზატორთა შორის რამდენიმე ამერიკის საგარეო უწყების თანამშრომელია.

ზის გამოფენაზე გერმანიიდან მოხვდა, სადაც ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ კოლექციათა ნაციონალიზაციის გვერდის ავლით, სხვადასხვა მაქინაციებით აღმოჩნდა და გაიყიდა ბერლინის ანიტკვარულ ბაზარზე.⁵⁴ პარიზული გამოფენის ექსპონატთა შორის აღმოჩნდა ვარძიის სახარების ყდის ორივე მინანქარიც, წმ. დემეტრესა და ღვთისმშობლის გამოსახულებით. სამწუხაროდ, მათი ეს მსოფლიო პრემიერა პირველი და უკანასკნელი შემთხვევა იყო, როდესაც ქართული სახარების შემამკობელი ეს ორი მინანქარი, ერთად იყო ექსპონირებული მსოფლიო მნიშვნელობის გამოფენაზე. როგორც გამოფენის მასალებიდან ირკვევა, ღვთისმშობლის მინანქრიანი ფირფიტა გამოფენაზე ბელგიელმა კოლექციონერმა, ა. სტოკლემ, წმ. დემეტრეს ფირფიტა კი ბერლინის მუზეუმმა წარადგინა.

გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ვარძიის სახარების ყდის ორივე მინანქარი, თოთქოსდა, რუსეთის მოშიშმიღეთა დასახმარებლად მოწყობილ აუქციონზე გასაყიდად მოხვდა ბერლინში. თუმცა, მინანქრები აუქციონზე არ გაუტანიათ, რადგან ისინი, როგორც ჩანს, შენახული ჰქონდათ სარფიანი მყიდველების გამოჩენამდე, რომელთაც, ცხადია, საკმაოდ მაღალი საფასური გადაიხადეს მათ შესაძენად.⁵⁵ ერთ-ერთი ასეთი მყიდველი აღმოჩნდა ბელგიელი კოლექციონერი ა. სტოკლე, რომელმაც ღვთისმშობლის მინანქრიანი ფირფიტა შეიყიდა.⁵⁶ რაც შეეხება წმ. დემეტრეს მინანქარს, იგი ბერლინის სასახლის მუზეუმმა (Schlossmuseum) შეიძინა 1927 წლის 30 მაისს, ბერლინის ცნობილი ანიტკვარული სახლის Heilbronner & Goldschmidt-ისგან.⁵⁷

⁵⁴ Ю. А. Пятницкий. Из истории антикварного рынка России в предреволюционные и послереволюционные годы, г.г. 182-186.

⁵⁵ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, г.г. 145.

⁵⁶ ა. სტოკლე (1871-1949) ბელგიელი ინჟინერი, ბანკირი და კოლექციონერი იყო, რომელიც დაქორწინებული იყო ცნობილი ხელოვნებათმცოდნის, კოლექციონერისა და ანიტკვარის, არტურ სტივენსის (1825-1956) ქალიშვილზე. მეუღლის ოჯახის გავლენით, სტოკლე XX ს-ის დასაწყისის პარიზისა და ვენის ავანგარდული ხელოვნების მოღვაწეთა წრეში აღმოჩნდა. ვენაში ყოფნისას წვეილმა „იუგენდსტილის“ ცნობილი არქიტექტორი, ი. პოფმანი გაიცნო, რომელსაც დაუკვეთეს თავისი სასახლის პროექტი ბრუსელში. ეს სასახლე, სადაც სტოკლეს ეკლექტური კოლექცია ინახებოდა, თავისი ეპოქისათვის დამახასიათებელი, ასევე ეკლექტური არქიტექტურის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშადაა ცნობილი და 2009 წელს, UNESCO-ს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა ნუსხაში შეიტანეს. სასახლის არქიტექტურა და ღირსიანი განსაკუთრებით პოპულარული, სასაფლაო ოთახისათვის სპეციალურად შესრულებული, გუსტავ კლიმტის ფრიზის გამოც გახდა, რომელიც ამჟამად ვენის დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმში ინახება. სასახლისა და ფრიზის სტილის შესატყვისი იყო სტოკლეს კოლექციაც, სადაც ეგვიპტური, ჩინური, იაპონური და სხვა ხელოვნების ნიმუშებთან ერთად, ბიზანტიური რელიკვიები და მინანქრებიც ინახებოდა, მათ შორის იყო ვარძიის სახარების ღვთისმშობლის მინანქარიც.

⁵⁷ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, г.г. 145.

პარიზული გამოფენის შემდეგ, ღვთისმშობლის მინანქარი კვლავ სტოკ-
ლეს სასახლეში ბრუნდება, თუმცა მას შემდეგ არცერთ გამოფენაში აღარ
მონაწილეობს. როგორც მოგვიანებით გახდა ცნობილი იგი 1956 წელს დაიკ-
არგა სტოკლეს სასახლიდან და შესაძლოა მიითვისა ერთ-ერთმა მემკვიდრემ
ა. სტოკლეს გარდაცვალების (1949) შემდეგ დაწყებული ოჯახური დავის
მიმდინარეობის პროცესში.⁵⁸ როგორც ჩანს, ეს ფაქტი ჯერ კიდევ არ იყო
ცნობილი არც გ. ჩუბინაშვილისა და არც შ. ამირანაშვილისათვის, რადგანაც
1959-1971 წლებში მათ მინანქარი კვლავ სტოკლეს კოლექციაში ეგულებ-
ათ.⁵⁹ სამწუხაროდ, ღვთისმშობლის აღარაფერია ცნობილი ღვთისმშობლის მი-
ნანქრის შემდგომი ბედის შესახებ.

თუკი ღვთისმშობლის მინანქრის ლორფინის კვალი პარიზული გამოფე-
ნის შემდეგ იკარგება, XX ს-ის 60-იანი წლებიდან წმ. დემეტრეს მინანქრის
ლორფინი ტრიუმფალურ სვლას იწყებს მსოფლიოს საუკეთესო მუზეუმებსა
თუ საგამოფენო ცენტრებში, განსაკუთრებით ხშირად იგი ჩართული ბიზან-
ტიისადმი მიძღვნილ გამოფენებში XX ს-ის 80-იანი წლებიდან, რაც გასაკვი-
რი არაა, თუკი გავითვალსწინებთ იმ ფაქტს, რომ სწორედ ამ პერიოდში,
მსოფლიო სამეცნიერო თუ საგამოფენო ობიექტივში კვლავ ბიზანტია და მი-
სი ხელოვნება იძენს განსაკუთრებულ აქტუალურობას. წმ. დემეტრეს გამოსა-
ხულებიანი მინანქარი ჩაერთო ბიზანტიის ხელოვნებისა და კულტურისადმი
მიძღვნილ ისეთ წარმატებულ საგამოფენო ექსპოზიციებში, როგორებიცაა
1982 წელს ბრიუსელის ხელოვნებისა და ისტორიის სამეფო მუზეუმის გა-
მოფენა „ბიზანტიის ბრწყინვალება“ (Splendeur de Byzance) ბელგიაში, 1997
წლის ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენ მუზეუმის გამოფენა „ბიზანტიის დიდება“
(The Glory of Byzance) აშშ-ში, 2001 წლის თესალონიკის თეოთრი კოშკის
მუზეუმის გამოფენა: „ყოველდღიური ცხოვრება ბიზანტიაში“ (Everyday Life
in Byzantium), საბერძნეთში, ხოლო 1998 წელს, გერმანიის ქალაქ ჰილდეს-
ჰაიმის კათედრალში წარდგენილი ცნობილი გამოფენის: „ბიზანტია: სურათთა
ძალაუფლება“ (Byzanz: die Macht der Bilder) მიმდინარეობისას, წმ. დემეტ-
რეს მინანქრის ლორფინი არათუ ჩართული იყო ექსპოზიციაში, არამედ გამო-
ფენისადმი მიძღვნილი ამავე სახელწოდების კატალოგის ყდაზეც გამოიტანეს,

⁵⁸ Everyday Life in Byzantium. Exhibition catalogue. ed. by D. Papanikola-Bakirtzi. Athens. 2002, გვ. 506.

⁵⁹ გ. ჩუბინაშვილი. რკვევანი ქართული შუა საუკუნეების ხელოვნების ისტორიისათვის. ტ. I, გვ. 617, შენ. 4. შ. ამირანაშვილი. ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 308.

როგორც გამოფენის სახელწოდების ყველაზე მკაფიო ილუსტრაცია.⁶⁰

წმ. დემეტრეს მინანქრის ლორწინისდამი ასეთი ინტერესი გასაკვირი არ არის, რადგანაც იგი ბიზანტიური ხელოვნების ერთ-ერთ შედევრად არის აღიარებული. ორანტის პოზით ხელაღმართული, ფერდოვან კვარცხლბეკზე, მუქ ცისფერ ტუნიკასა და ტაბლონიან მოსასხამში წარმოდგენილი წმინდანი, რომელსაც ზურმუხტისფერი შარავანდი ამკობს, მინანქრის ტექნიკური და მხატვრული სრულყოფილებით კონსტანტინეპოლის საიმპერატორო წრის ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშთა რიცხვში განიხილება (სურ. 4). მიჩნეულია, რომ ამ გამოსახულების იკონოგრაფია თესალონიკის წმ. დემეტრეს სახელობის ეკლესიაში ჯერ კიდევ VII-VIII სს-ში ჩამოყალიბებულ სქემას მიჰყვება, რაც გასაკვირი არაა, რადგან გადმოცემით წმ. დემეტრეს ნეშტი სწორედ ამ ეკლესიაში იყო დაცული. ფერადოვანი კოლორიტითა და სტილით, წმ. დემეტრეს მინანქარი შედარებული იქნა ბიზანტიური ტიხრული მინანქრის ისეთ შედევრებთან, როგორებიცაა ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახის (1042-1055) XI ს-ის შუა ხანებში დამზადებული გვირგვინის მინან-

⁶⁰ Splendeur de Byzance ed. by J. Lafontain-Dosogne (Catalogue de exposition: Nr. E. 3). Bruxelles. 1982; The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A. D. 843-1261 (Catalogue of the exhibition: Nr. 107); Everyday Life in Byzantium (Catalogue of the exhibition: Nr. 696); Die Macht der Bilder. Herausgegeben von M. Brandt and A. Effenberger (Katalog zur Ausstellung in Dom-Museum Hildesheim: Nr. 58). Hildesheim. 1998. როგორც ზემოთ დასახელებულ გამოფენებზეა აღნიშნული, წმ. დემეტრეს მინანქარი ბერლინის გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმიდან არის წარდგენილი, რომელიც ბერლინის სამუზეუმო გაერთიანების ნაწილია (Kunstgewerbemuseum, Staatliche Museen zu Berlin Preussischer Kulturbesitz), თუმცა, ჩუბინაშვილ/ამირანაშვილთან მითითებულია, რომ მინანქარი ბერლინის სასახლის მუზეუმში შეიძინა XX ს-ის 20-იან წლებში. ეს განსხვავება ადვილად შეიძლება აიხსნას, თუკი ამ მუზეუმების ისტორიას გადავხედავთ. ბერლინის სასახლის მუზეუმი, რომელიც გერმანელ იმპერატორთა ისტორიულ რეზიდენციაში 1918 წელს გაიხსნა, მეორე მსოფლიო ომის დროს დაბომბვისგან დაზიანდა და 1950 წელს დეკონსტრუირებული იქნა გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებით. გერმანიის გაერთიანების შემდეგ გადაწყდა მისი აღდგენა, რომელიც ახლაც მიმდინარეობს. რაც შეეხება გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმს, იგი ბერლინის ინდუსტრიული ხელოვნების მუზეუმის ბაზაზე, 1879 წელს დაარსდა, 1921 წელს კი კოლექციებთან ერთად ბერლინის სასახლის მუზეუმში გადაინაცვლა. მეორე მსოფლიო ომის დროს ამ კოლექციების ნაწილი დაზიანდა, ომის შემდეგ კი გაიყო ადმოსავლეთ და დასავლეთ ბერლინის მუზეუმების კოლექციებად. დასავლეთ ბერლინის კოლექციები ჯერ ბერლინის შარლოტენბურგის სასახლეში გადავიდა, 1985 წელს კი კულტურფორუმის მუზეუმში, რომელიც დღეს, რეკონსტრუირებული სახით, ბერლინის გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმია. ამდენად, ჩუბინაშვილ/ამირანაშვილის ცნობა მართებულია, რადგან ბერლინის გამოყენებითი ხელოვნების მუზეუმი წმ. დემეტრეს მინანქრის შექმნის დროისთვის სასახლის მუზეუმში იყო განთავსებული, ხოლო რამდენჯერმე ადგილმდებარეობის მონაცვლეობის შემდეგ, უკვე საკუთარ შენობაში განთავსდა, საიდანაც მინანქარი მოგზაურობდა მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმის დროებით საგამოფენო ექსპოზიციებში ჩასართავად.

ქრები⁶¹ და XII ს-ის სოლომონ და დავით წინასწარმეტყველების მინანქრის ლორწინები, ვენეციის ცნობილი პალა დოროს შემკულობიდან. ამავე დროს, კარდიის სახარების წმ. დემეტრეს მინანქრის შედარებამ X ს-ის მიწურულით დათარიღებულ ამავე წმინდანის გამოსახულებიან მინანქრის ენკოლპიონთან გერმანიის ჰალბერშტატის კათედრალიდან,⁶² საშუალება მისცა მკვლევრებს მეტი სიზუსტით განესაზღვრათ მისი შესრულების თარიღი, რომელიც დღეისათვის ტიხრული მინანქრის აღიარებულ სპეციალისტთა მიერ XI ს-ის პირველი ნახევრის ძეგლთა ჯგუფში თავსდება. თუმცა განსხვავებულია მოსაზრება მისი დამზადების ადგილის შესახებ.⁶³ მეცნიერთა ნაწილის აზრით, წმ. დემეტრეს ეს საუცხოო მინანქარი, რომელიც დღემდე მოღწეული ბიზანტიური ტიხრული მინანქრის უმაღლეს კატეგორიას განეკუთვნება, უფრო კონსტანტინეპოლის საიმპერატორო სახელოსნოში უნდა იყოს დამზადებული. აღსანიშნავია, რომ ჩვენი მინანქრის არც ქართული წარმომავლობაა მთლიანად გამორიცხული, თუმცა ამ კონტექსტში ხაზგასმულია, რომ მინანქრის ფერადოვანი გამა მას საკუთრივ ქართული ტიხრული მინანქრებისათვის დამახასიათებელი კოლორიტისგან განასხვავებს.⁶⁴

ქართულ კონტექსტში ჩვენთვის საინტერესოა, წმ. დემეტრეს გამოსახულების გარკვეული მსგავსება ჯუმათის წმ. გაბრიელის ხატის ერთ-ერთ მინანქრის მედალიონთან, ამავე წმინდანის გამოსახულებით, რომელიც ამჟამად ლუერშია დაცული და XI-XII სს-ით თარიღდება. თუმცა, როგორც ცნობილია, დღეისათვის, ჯუმათის წმ. გაბრიელის ხატის მინანქრებიც ბიზანტიურ ტიხრული მინანქრის ნიმუშებად და კონსტანტინეპოლის საიმპერატორო კარის წრის ხელოვნების ძეგლებად განიხილება.⁶⁵

ჩვენ არ გავამახვილებდით ასეთ ყურადღებას წმ. დემეტრეს მინანქრის მნიშვნელობაზე, თარიღსა და წარმომავლობაზე, რომ არა ერთი უნიკალური

⁶¹ The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, ილ. 145.

⁶² The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, ილ. 108.

⁶³ მკვლევართა აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ ბიზანტიის სიდიდით მეორე უმნიშვნელოვანეს ცენტრში – თესალონიკშიც არაერთი საუკეთესო ტიხრული მინანქრის ნიმუშია შექმნილი, ეს არ არის საკმარისი ამ შესანიშნავი ძეგლის თესალონიკური წარმომავლობის დასადგენად. მათი ვარაუდით, კარდიის სახარების წმ. დემეტრეს მინანქრის ლორწინის შესრულების განსაკუთრებული მხატვრული და ტექნიკური სრულყოფილება უფრო კონსტანტინეპოლის საიმპერატორო კარის სახელოსნოზე უნდა მიუთითებდეს. The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, გვ. 160-161.

⁶⁴ The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, გვ. 160-161.

⁶⁵ The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, გვ. 160-146.

აღმოჩენა, რომელიც სულ ახლახან, 2015 წელს, გახდა ცნობილი ფართო სამეცნიერო წრეებისათვის, რუსი ბიზანტიოლოგის, ი. პიატნიცკის პუბლიკაციიდან, რომელიც პეტერბურგის ერმიტაჟის შრომების კრებულში დაიბეჭდა, ამავე კრებულის სატიტულო ყდაზე გამოტანილი ვარძიის სახარების ღვთისმშობლის ჩვენი მინანქრის ფოტოსთან ერთად.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დღემდე ერთ-ერთი პასუხგაუცემელი შეკითხვა იყო, თუ რა დაემართა თავად ვარძიის სახარების ყდას, რომელიც ძვირფასი ლითონისაგან დამზადებული ორნამენტული დეკორით მორთული ჩარჩოებით იყო შემკული, რომელშიც ჩვენი მინანქრები იყო ჩასმული. როგორც საზღვარგარეთ გატანილი წმ. დემეტრეს მინანქრის ფოტოებზე ვხედავთ, იგი უკვე აღარ არის ამ დეკორირებულ ჩარჩოში. საბედნიეროდ, 2001 წელს, ეს ყდა ი. პიატნიცკიმ აღმოაჩინა პეტერბურგის ერმიტაჟის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის იშვიათ წიგნთა განყოფილებაში, სადაც იგი ძველი რუსული და დასავლეთ ევროპული ყდების კოლექციაში იყო ჩართული. მკვლევრის მიერ ყდის წარმომავლობის ამოცნობის შემდეგ იგი გადაეცა ერმიტაჟის აღმოსავლეთის ბიზანტიურ განყოფილებაში, სადაც იგი ამჟამადაა დაცული.

ახლად აღმოჩენილი ვარძიის სახარების ყდა ორი ხის დაფისაგან შედგება (სურ. 5, 6),⁶⁶ რომლის შიგა, ტყავის ყდის დეკორი, ამოტვიფრულ, წრეში ჩასმულ ხვეულ ორნამენტს წარმოადგენს, რომელიც კიდეებში სხვადასხვა ორნამენტით შემკული ჩარჩოებითაა შემოფარგლული. ეს ორნამენტაცია აშკარად უფრო ადრეულია და განსხვავდება ხის დაფის ოქროს ფირფიტების ორნამენტისაგან.⁶⁷ ვარძიის სახარების ყდის ამ ადრეული დეკორის ატრიბუცია სამომავლოდ სპეციალურ კვლევას მოითხოვს, თუმცა რამდენადაც ამ ფოტოებზე დაკვირვებით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, ეს ამოტვიფრული ორნამენტაცია ძალიან ჰგავს სინას მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის იმ ქართულ ხელნაწერთა ყდების ორნამენტაციებს (Sin.Geor.26 და Sin.Geor. 32-57-33), რომლებსაც სინას მთის ცნობილ ქართველ მოღვაწეს, იოანე-ზოსიმეს, სახელს უკავშირებენ და X ს-ის ბოლო ათწლეულებით ათარიღებენ.⁶⁸

⁶⁶ თითოეული პანელის ზომაა – 26X20სმ.

⁶⁷ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзини, გვ. 147, 152.

⁶⁸ ქართული ხელნაწერი წიგნის ყდის შემკულობის შესახებ ამ პერიოდში იხ. მ. კარანაძე. ქართული წიგნის ყდის ისტორია. თბ. 2002, გვ. 9-16; მ. კარანაძე. X საუკუნის კიდევ ერთი ხელნაწერის ყდა სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციიდან. მრავალთავი. 22. თბ. 2007, გვ. 346-350, ილ. 2, 4.

რამდენადაც ტყავის ყდა სახარების აკინძვის თანადროული უნდა იყოს, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ვარძიის სახარების ახლანდელი დათარიღება XII-XIII ს-ის დასაწყისით გადასახედია და ხელნაწერი X-XI ს-ის დასაწყისის ძეგლს შეიძლება წარმოადგენდეს, რომელიც მოგვიანებით, XII ს-ის მიწურულისთვის ჩაისვა ახალ ყდაში. შესაბამისად, შესაძლებელია იგი არა წმ. ექვთიმე მთაწმინდელის სახარების ასლს, არამედ სწორედ მის კუთვნილ სახარებას წარმოადგენდეს.⁶⁹ ამ შემთხვევაში, წმ. დემეტრეს მინანქარი, შესაძლოა, თავიდანვე, ამ სახარების თავდაპირველი ყდის დეკორში იყო ჩასმული.⁷⁰ როგორც ვკიქსონი მიიჩნევს, ვარძიის სახარების პირველი ყდის დეკორი, წმ. დემეტრეს მინანქრიანი გამოსახულებით, შესაძლოა კენეციის მარცხანას ნაციონალური ბიბლიოთეკის ბიზანტიური ხელნაწერის მინანქრებით გაფორმებული ყდის მსგავსი ყოფილიყო, რომელსაც ერთ მხარეს ქრისტე პანტოკრატორის, მეორეზე კი ღვთისმშობლის მინანქრების მსგავსი ფორმატის გამოსახულებები ამკობს.⁷¹ სხვათა შორის, საინტერესოა, რომ ღვთისმშობელის სრული ფიგურა ამ ხელნაწერის ყდის მინანქარზეც ორანტიის ჟესტით ხელაპყრობილია წარმოდგენილი.

თუ ჩვენი დაკვირვება მართებულია, ვარძიის სახარების ტყავის ამოტვიფრულ დეკორზე დაყრდნობით, შესაძლოა გამოითქვას ვარაუდი, რომ იგი სინას მთის ქართული სკრიპტორიუმიდან უნდა მოხვედრილიყო ათონის ივერთა მონასტერში, საიდანაც შესაძლოა ტაო-კლარჯეთის გავლით აღმოჩნდა თამარის სამეფო კარზე. თუმცა, ეს მხოლოდ ვარაუდებია და ამ საკითხის გასარკვევად ეს ხელნაწერი დარგის სპეციალისტების დეტალურ დაკვირვებასა და ანალიზს მოითხოვს.

ის ფაქტი, რომ სახარების თავდაპირველი ყდა სწორედ XII ს-ის ბოლოს ან XIII ს-ის დასაწყისში უნდა შეემკოთ ახალი, ღვთისმშობლის მინანქრით შემკობილი ყდით, ხის დაფებზე მიმაგრებული ოქროს ორნამენტირებული ფირფიტების დეკორითაც დასტურდება (სურ. 5, 6).⁷² როგორც სტატიის

⁶⁹ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, гл. 152.

⁷⁰ А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, гл. 166. ამ მოსაზრების არგუმენტად შეიძლება გამოდგეს ის ფაქტი, რომ წმ. დემეტრეს მინანქრიანი ფირფიტა, ღვთისმშობლის მინანქრიანი ფირფიტისაგან განსხვავებით, არ აკვებს ვარძიის სახარების მოგვიანებით შესრულებული ორნამენტის ოქროს ჩარჩოს მთლიან არეს.

⁷¹ The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era. გვ. 160-161, ილ. 41.

⁷² სახარების ყდის ხის თითოეული დაფა, ოთხ-ოთხი ოქროს ორნამენტირებული ფირფიტით იყო გაფორმებული. მათგან წმ. დემეტრეს ჩარჩოს ერთ-ერთი ფირფიტა დაკარგულია, თუმცა

დასაწყისში აღინიშნა, სწორედ ამ ოქროს ფირფიტების ორნამენტაციაზე აქვს გამახვილებული ყურადღება გ. ჩუბინაშვილს ქართული ოქრომჭედლობისადმი მიძღვნილ ნაშრომში. როგორც მკვლევარი აღნიშნავს, ფირფიტების ორნამენტი თავისი სტილითა და შესრულების მანერით ძალიან ახლოსაა XI-XII სს-ის ქართული ჭედური ძეგლების ორნამენტაციასთან, განსაკუთრებულ მსგავსებას კი ამჟღავნებს წმ. ანდრეას ხატის სამ შემორჩენილ ორნამენტულ ფრაგმენტთან, რომლებიც ზუსტად თარიღდება ხატის დამკვეთის აღმნიშვნელი წარწერით (სურ. 7).⁷³ აქ მოხსენიებულია XII ს-ის მიწურულის ქართული სამეფო კარის ცნობილი მოღვაწე, ერისთავთერისთავი და თამარის მეჭურჭლეთუხუცესი, აბულასანი. როგორც ცნობილია, სწორედ აბულასანის რჩევით ჩამოიყვანეს თამარს პირველ მეუღლედ, ანდრია ბოგოლუბსკის ვაჟი, იური ანდრეას ძე საქართველოში. აბულასანის მოღვაწეობა, 1186-1191 წლებით შემოიფარგლება, რადგანაც თამარის რუსი მეუღლის განდევნის შემდეგ, მეფემ აბულასანი შერისხა და მას მეჭურჭლეთუხუცესის თანამდებობა ჩამოართვა.⁷⁴ ვარძიის სახარების ყდისა და წმ. ანდრეას ხატის ჭედური ორნამენტის მსგავსება იმდენად დიდია, რომ, სავარაუდოდ, ეს ძეგლები ერთსა და იმავე სახელოსნოშია დამზადებული. შესაბამისად, ვარძიის სახარების მინანქრების ორნამენტული ჩარჩო სწორედ აბულასანის მოღვაწეობის ან მასთან ახლო წლებით შეიძლება დავათარილოთ.

აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვარძიის სახარების ყდის XII საუკუნის მიწურულით დათარიღებული მეორე დეკორი თანხვედრაშია ღვთისმშობლის გამოსახულებიანი მინანქრის დათარიღებასთან, XII ს-ის მიწურულისა და XIII ს-ის დასაწყისით. ცხადია, ეს დამთხვევა შემთხვევით ხასიათს არ უნდა ატარებდეს და ლოგიკურ დასკვნამდე მივყავართ: როგორც ჩანს, სახარების მეორე ყდის დეკორის შემკობა სამეფო დაკვეთა უნდა ყოფი-

ერმიტაჟში დაცულ ფოტოზე ეს ფირფიტა ჯერ კიდევ ადგილზეა. პეტერბურგის ერმიტაჟის სამეცნიერო-ტექნიკურ განყოფილებაში ჩატარებულმა ექსპერტიზამ გამოავლინა, რომ შეიძლება ოქროს ფირფიტის შემადგენლობა ერთნაირია და 80% ოქროს, 10-15% ვერცხლისა და 3-5% სპილენძისაგან შედგება. ამდენად, ეს ორნამენტული ჩარჩოები შუა საუკუნეების ქართული ოქრომჭედლობის იმ იშვიათ ნიმუშს წარმოადგენს, რომელიც ძირითადად ოქროშია შესრულებული. იხ. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии, გვ. 157.

⁷³ წმ. ანდრეას ხატის ორნამენტული ფრაგმენტები ამჟამად საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შ. ამირანაშვილის ხელოვნების მუზეუმის ფონდებშია დაცული.

⁷⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. თბ. 2008, გვ. 411; ივ. ჯავახიშვილი. ენციკლოპედიური ლექსიკონი. თბ. 2002, გვ. 95. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. I. თბ. 1975, გვ. 44.

ლიყო და, სავარაუდოდ, დამკვეთი თამარ მეფეა, რომელმაც ღვთისმშობლისა და წმ. დემეტრეს მინანქრებით ახლად შემკობილი სახარება, ვარძიის მონასტერსა და მის მთავარ სიწმინდეს – ვარძიის ღვთისმშობლის სასწაულმოქმედ ხატს შეწირა.

როგორც დავინახეთ, საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის არქივში დაცული ღვთისმშობლის მინანქრის ფოტო შუა საუკუნეების კიდევ ერთ უნიკალურ ქართულ ძეგლს-ვარძიის სახარების ყდას წარმოგვიდგენს, რომელიც XII საუკუნის ბეშქენ და ბექა ოპიზრების ბრწყინვალე ჭედური ყდებით გაფორმებული ბერთის, წყაროსთავის და ტბეთის ქართულ ოთხთავთა რიგში, ჯერჯერობით ერთადერთი ჩვენთვის ცნობილი ძეგლია, რომლის ყდის დეკორიც ტიხრული მინანქრებით იყო შემკობილი. სამწუხაროა, რომ ვარძიის სახარების ერთ ღროს დიდებით დაწყებული ისტორია ასე სევდიანად ირეკლავს თავად ქვეყნის ისტორიასაც: ოდესღაც ერთიანი და ძლიერი ქართული სამეფოს კიდევ ერთი სიმბოლო დღეს დანაწევრებული და მიმოფანტულია საქართველოში, რუსეთსა თუ ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში.

ილუსტრაციები



1. სახელის სახარების ყდა. ა. როინაშვილის ფოტო
საქართველოს ხალხური და გამოყენებითი ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის არქივი



2. გელათის სახარების ყდა წმ. დემეტრესა და ღვთისმშობლის მინანქრებით.
ფოტო: გ. ჩუბინაშვილი. ქართული ოქრომჭდლობა. რკვევანი ქართული შუა საუკუნეების
ხელოვნების ისტორიისათვის. თბ. 1959, ტ. 2, ფიგ. 414



3. სატიტულო ყდა ღვთისმშობლისა (XII-XIII სს-ის დას.) და წმ. დემეტრეს მინანქრების
(XI ს-ის I ნახევ.) ილუსტრაციებით, ვარძიის სახარების ყდის დეკორიდან.

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფოტო: Н. П. Кондаков. Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского. История и
памятники византийской эмали. СПб, 1892.



4. წმ. დემეტრეს მინანქრის ლორწო (XI ს.-ის I ნახ.) ვარძიის სახარების ყდის დეკორიდან.

ბერლინის დეკორატიული ხელოვნების მუზეუმი

ფოტო: The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261.

Ed. by H. Evans and W. D. Wixom (გამოფენის კატალოგი, Nr.107).



5. ღვთისმშობლის მინანქრის ორნამენტული დეკორით შემკული ოქროს ჩარჩო. ვარძიის სახარების XII-ის ყდა. პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟი

ფოტო: Ю. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии. Труды Государственного Эрмитажа. LXXIV. Византия в контексте мировой культуры.

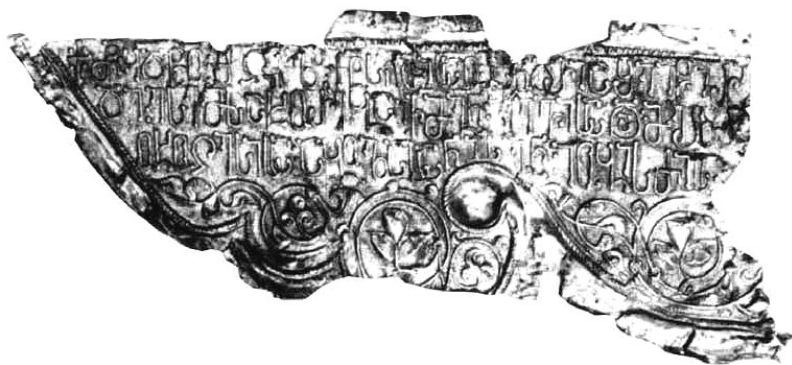
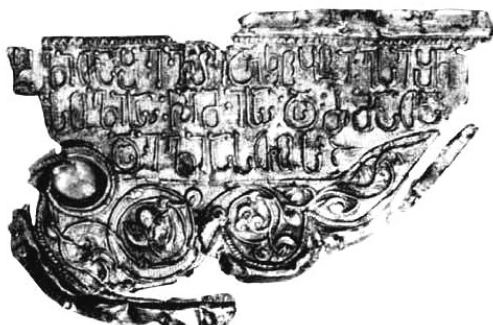
Материалы конференции посвященной памяти А. В. Банк (1906-1984). СПб, 2015, ილ. 22.



6. წმ. დემეტრეს მინანქრის (XI ს-ის I ნახ) ორნამენტული დეკორით შემკული ოქროს ჩარჩო. ვარძიის სახარების XII ს-ის ყდა. პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟი

ფოტო: Ю. А. Пятницкий. Драгоценный переплет Четвероевангелия из Вардзии. Труды Государственного Эрмитажа. LXXIV. Византия в контексте мировой культуры.

Материалы конференции посвященной памяти А. В. Банк (1906-1984). СПб, 2015, ილ.23.



7. წმ. ანდრეას ხატის ორნამენტული ფრაგმენტები აბულასანის საკტიტორო
წარწერებით (1181-1191). საქართველოს ეროვნული მუზეუმი.

შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმის ფონდები.

ფოტო: გ. ჩუბინაშვილი. ქართული ოქრომჭედლობა. რკვევანი ქართული შუა საუკუნეების ხე-
ლოვნების ისტორიისათვის. თბ. 1959, ტ. 2, ფიგ. 421-422

Nino Simonishvili

BETWEEN HISTORY, COLLECTORS, SCIENCE AND POLITICS:
*The Identification of a Medieval Book Cover of the Four Gospels in the Photo
Archive of Georgian State Museum of Folk and Applied Art*

Summary

In the rich archives of the Georgian State Museum of Folk and Applied Art there is a collection of photographs acquired in 1910-1913. This is an important material for the identification and history of the precious objects taken out of Georgia during political volatility and now kept in various museums and private collections around the world. The present paper begins with one of the Museum's archival photographs of a cloisonné image of the Enthroned Virgin with Archangels in a richly-decorated chased frame. On the mount, the work is identified as the book cover of the Khakhuli Four Gospels.

The same image of the Virgin paired with another enamel image of a standing figure of St. Demetrius in a similarly richly-decorated chased frame was identified by the Georgian scholars G. Chubinashvili and Sh. Amiranashvili as the Medieval period book cover of Gelati Four Gospels. As they showed, this book cover, one decorated with the gold-chased plaques and two cloisonné enamels, was kept until the 1880s at the Gelati monastery near Kutaisi until the enamels attracted collectors and antiquarians from the 19th century Russia, who, with the support of the local authorities, robbed the treasury of the monastery. The precious cover was removed from the manuscript and replaced by a modern Russian cover executed in the workshop of a famous Russian jeweler I. Sazikov. The original cover was sold to the Kammerger of the Russian Imperial court I. Balashev. Later on, the enamels were dismantled from the cover by I. Balashev who then lent them to different exhibitions organized between 1897-1915 in St. Petersburg. After the Bolshevik Revolution, the enamels were illegally taken to Berlin where they appeared on the antiquarian market and were sold separately, St. Demetrius to the Berlin Museum and the Virgin to a Belgian collector, A. Stoclet. The two Georgian scholars also point out that the publications of the famous Russian scholar N. Kondakov is the only source of information about the enamels. Kondakov considered the enamel plaque of St.

Demetrius as one of the best Byzantine enamels dated by the end of the 10th and beginning of the 11th century and the enamel of the Virgin as a work produced in Georgia by a Georgian artist at the end of the 12th and beginning of the 13th centuries.

Based on a critical analysis of the Georgian and Russian publications on the enamels in a broader historical and political context as well as of the inscriptions on the page margins, the Museum's photo can be identified as the book cover of the Vardzia Four Gospels, which once belonged to the Queen Tamar (1186-1212). It was probably donated to the Vardzia monastery and its main relic, the miraculous icon of the Virgin of Vardzia.